

บทที่ 2

เอกสารและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่องทัศนคติของประชาชนต่อการสร้างเขื่อนในพื้นที่ ตำบลกุดช้าง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นการศึกษาเพื่อวิเคราะห์ทัศนคติของประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนของประชาชนใน ตำบลกุดช้าง อำเภอแม่แตง และประชาชนในเขตพื้นที่ หมู่ 8 ตำบลแม่ก้า อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งผู้วิจัยได้นำแนวคิด ทฤษฎีและผลงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องมาประกอบในการพิจารณาดังนี้

แนวคิดเกี่ยวกับทัศนคติของประชาชนต่อการสร้างเขื่อน

เป็นที่ตระหนักในทศวรรษของการของสังคมไทยว่า ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศไทยได้เข้าสู่วิกฤตเพิ่มมากขึ้นทุกวัน แม้ว่ารัฐบาลไทยจะได้ใช้นโยบายและกลยุทธ์ต่างๆ ในการปกป้องยับยั้ง และส่งเสริมเพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอยู่ในสภาพที่ดีขึ้น ไม่ว่าจะโดยการออกกฎหมายให้มีการสงวนทรัพยากรป่าไม้ สัตว์ป่า การใช้ประโยชน์ทรัพยากรดิน น้ำ และแร่ธาตุ ให้เกิดการปฏิบัติในการดูแล และจัดทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม แต่ก็ดูเหมือนว่าไม่สามารถยับยั้งการทำลาย และการใช้ประโยชน์ที่ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมมากยิ่งขึ้นลงไปได้ โดยเฉพาะพื้นที่ที่เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารจนก่อให้เกิดปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมตามมาอีกมากมาย และส่งผลกระทบต่อตัวมนุษย์เอง เช่น ปัญหาการชะล้างพังทลายของดิน ปัญหาการขาดแคลนน้ำในฤดูแล้ง ปัญหาการเกิดอุทกภัยในฤดูฝน และปัญหาด้านสุขภาพ เป็นต้น ในการป้องกันและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องนำเอาหลักการจัดการลุ่มน้ำเข้ามาใช้ในการวางแผนการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อให้สอดคล้องกับทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ อันนำไปสู่การใช้ทรัพยากรธรรมชาติภายในลุ่มน้ำให้เป็นไปแบบยั่งยืนตลอดไป

ทัศนคติ

โยธิน และจุมพล (2524: 43) ได้กล่าวว่า คำว่า “ทัศนคติ” เป็นภาวะเชิงสันนิษฐาน (Hypothetical Constructs) ในวิชาจิตวิทยาเราไม่สามารถจะทำการสังเกต “ทัศนคติ” ได้โดยตรง แต่

ผลของมัน (ที่ออกมาในรูปของพฤติกรรม) เราสามารถสังเกตและวัดได้ เช่นเดียวกับคำว่าอุณหภูมิ เราไม่สามารถสังเกตตัว “อุณหภูมิ” ได้ว่าเป็นอะไร สิ่งที่เราสังเกตได้ก็คือ ตัวเลขที่แสดงระดับของปรอทในเครื่องเทอร์โมมิเตอร์ ถ้าปรอทขึ้นสูง ก็แสดงว่า “อุณหภูมิสูง” (ร้อน) ถ้าปรอทลดต่ำ ก็แสดงว่าอุณหภูมิต่ำ (เย็น) ถ้าอุณหภูมิสูง สารบางอย่างอาจจะละลาย เหล็กอาจงอและอื่นๆ ถ้าอุณหภูมิต่ำมากน้ำจะกลายเป็นน้ำแข็ง ตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าแม้เราจะสังเกตอุณหภูมิโดยตรงไม่ได้ แต่ผลของมันเช่น การละลาย การกลายเป็นน้ำแข็ง เป็นสิ่งที่เราสามารถสังเกตได้โดยตรง

โดยนัยนี้เมื่อเราสังเกตทัศนคติโดยตรงไม่ได้ เราก็ใช้วิธีอ้อม โดยการสังเกตพฤติกรรมภายนอกบางอย่างของบุคคลที่แสดงออก เช่น พฤติกรรมการตัดสินใจเลือกสิ่งหนึ่งสิ่งใดของมนุษย์ จากพฤติกรรมภายนอกที่สังเกตได้เราก็ทำการ อนุมาน (Infer) ว่าบุคคลนั้นมีทัศนคติอย่างไรต่อสิ่งนั้นๆ

ทรงพล (2538: 134) ได้กล่าวว่า **ทัศนคติ** เป็นสภาพทางจิตที่บุคคลมีต่ออะไรก็ได้ และมีลักษณะที่จะพิจารณาได้หลายอย่าง เช่นลักษณะที่เป็นประเภทลักษณะที่เป็นปริมาณความเข้มข้น ลักษณะของความจริงหรือเพื่อฝัน ลักษณะของการกระทำหรือพฤติกรรมส่วนใหญ่ของบุคคลจะถูกควบคุมด้วยทัศนคติ นั่นคือพฤติกรรมที่บุคคลแสดงออกมานั้นขึ้นอยู่กับทัศนคติเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอันหนึ่ง ดังนั้นทัศนคติจึงเป็นเรื่องราวทางสังคมของมนุษย์โดยตรง

สร้อยตระกูล (2545: 64) ได้นิยามว่า**ทัศนคติ** คือผลผสมผสานของความรู้สึกนึกคิด ความเชื่อ ความคิดเห็น ความรู้ และความรู้สึกของบุคคลที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง คนใดคนหนึ่ง สถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่งๆ ซึ่งออกมาในรูปการประเมินค่าอันอาจเป็นไปในทางยอมรับหรือปฏิเสธก็ได้ และความรู้สึกเหล่านี้มีแนวโน้มที่จะก่อให้เกิดพฤติกรรมใดพฤติกรรมหนึ่ง ดังนั้นพฤติกรรมมนุษย์ก็คือการแสดงออกซึ่งทัศนคติของเขา อันเป็นผลมาจากความคิด ความเชื่อ ความรู้ ประสบการณ์ ภูมิหลังและการเรียนรู้ที่ผ่านมามากของบุคคลนั้นๆ

องค์ประกอบของทัศนคติ

สร้อยตระกูล (2545: 64-65) ได้สรุปองค์ประกอบของทัศนคติจากคำจำกัดความของนักทฤษฎีที่ศึกษาเรื่องทัศนคติทั้งหลาย พอจะแยกองค์ประกอบของทัศนคติเป็น 3 องค์ประกอบด้วยกันคือ

1. องค์ประกอบด้านความคิดความเข้าใจ (Cognitive Component) ความคิดความเข้าใจนี้จะเป็นการแสดงออกซึ่งความรู้หรือความเชื่อซึ่งเป็นผลมาจากการเรียนรู้ในประสบการณ์ต่างๆ จากสภาพแวดล้อมอันเป็นเรื่องของปัญญาในระดับที่สูงขึ้น อาทิ นักบริหารหรือผู้บังคับบัญชามีความคิดหรือความเชื่อว่ามีผู้ได้บังคับบัญชาของเขานั้นมีลักษณะของความเป็นผู้ใหญ่ สามารถ

ปกครองตนเองได้ ดังนั้นเขาจึงให้ความสำคัญเป็นอิสระในการทำงานแก่ผู้ได้บังคับบัญชา หรือเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมในการทำการวินิจฉัยสั่งการ

2. องค์ประกอบด้านความรู้สึก (Affective Component) องค์ประกอบด้านความรู้สึกนี้จะ เป็นสภาพทางอารมณ์ (Emotion) ประกอบกับการประเมิน (Evaluation) ในสิ่งนั้นๆ อันเป็นผลจาก การเรียนรู้ในอดีต ดังนั้นจึงเป็นการแสดงออกซึ่งความรู้สึกอันเป็นการยอมรับ อาทิ ชอบ ถูกใจ สนุก หรือปฏิเสธต่อสิ่งนั้น อาทิ เกลียด โกรธ ก็ได้ ความรู้สึกนี้อาจทำให้บุคคลเกิดความยึดมั่น แล อาจแสดงปฏิกิริยาตอบโต้หากมีสิ่งขัดกับความรู้สึกดังกล่าว

3. องค์ประกอบด้านแนวโน้มของพฤติกรรม (Behavioral Tendency Component) หมายถึง แนวโน้มของบุคคลที่จะแสดงพฤติกรรมหรือปฏิบัติต่อสิ่งที่ตนชอบหรือเกลียดอันเป็นการ ตอบสนองหรือการกระทำในทางใดทางหนึ่ง ซึ่งเป็นผลมาจากความคิด ความเชื่อ ความรู้สึกของ บุคคลที่มีต่อสิ่งเรานั้นๆ อาทิ บุคคลมีทัศนคติที่ดีต่อระบอบประชาธิปไตย หรือมีความคิด ความเชื่อ ความรู้สึกที่ดีต่อระบอบประชาธิปไตย บุคคลผู้นั้นก็มีแนวโน้มที่จะแสดงพฤติกรรมหรือการ แสดงออกใดๆ ที่เป็นการสนับสนุนหรือส่งเสริมระบอบประชาธิปไตยอันเป็นพฤติกรรมแบบเข้าหา หรือแสวงหา (Seek Contact) ตรงกันข้ามหากมีทัศนคติต่อสิ่งนั้น ไม่ดี ก็จะเกิดพฤติกรรมในการ ถอยหนีหรือหลีกเลี่ยง (Avoiding Contact)

แม้องค์ประกอบของทัศนคติทั้งด้านความคิด ความรู้สึก และแนวโน้มของพฤติกรรมนี้จะมี ลักษณะสอดคล้องไปในทางเดียวกันก็ตาม แต่ก็ยังปรากฏการไม่สอดคล้องสัมพันธ์ของปัจจัยทั้ง 3 นี้อยู่ นั่นก็คือพฤติกรรมอาจเกิดขึ้นในลักษณะที่ไม่สอดคล้องกับความคิดหรือความรู้สึกของบุคคล นั้นๆ ทั้งนี้เพราะอิทธิพลของตัวแปรอื่นอัน ได้แก่ สภาพแวดล้อม เป็นต้น ยกตัวอย่างเช่น บุคคล บุคคลหนึ่งอาจมีความรู้และนิยมในแนวคิดแบบคอมมิวนิสต์ แต่ก็กลับแสดงการต่อต้านเมื่อมีการ นำเอาระบอบนี้มาใช้ในสังคมไทย ทั้งนี้เพราะคนทั่วไปในสังคมไม่ยอมรับระบอบนี้ เป็นต้น

คุณลักษณะของทัศนคติ

จิระวัฒน์ (2536: 2-5) ได้รวบรวมคุณลักษณะของทัศนคติจากนักทฤษฎีทางทัศนคติ ที่มี ความเห็นพ้องต้องกันและเป็นคุณลักษณะที่น่าสนใจศึกษาเนื่องจากมีส่วนเกี่ยวข้องกับพฤติกรรม ต่างๆ ของบุคคลไว้ดังนี้

1. ทัศนคติเป็นสิ่งที่เกิดจากการเรียนรู้ นักวิชาการด้านทัศนคติจำนวนไม่น้อยให้ความสำคัญ ตรงกันว่าทัศนคติเป็นสิ่งที่เกิดจากการเรียนรู้ ไม่ใช่สิ่งที่มีติดตัวมาแต่กำเนิด ประสบการณ์มีอิทธิพล อย่างมากต่อทัศนคติ การสะสมประสบการณ์ทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยผ่านกระบวนการปะทะ

สังสรรค์กับสิ่งต่างๆ ในสังคม เป็นต้นว่า บุคคล สิ่งของ สถานการณ์แวดล้อม และความผันแปรในสังคม ฯลฯ มีผลโดยตรงต่อทัศนคติ

2. ทัศนคติมีคุณลักษณะของการประเมิน (Evaluative Nature) ทัศนคติเกิดจากการประเมินความคิดหรือความเชื่อที่บุคคลมีอยู่เกี่ยวกับสิ่งของ บุคคลอื่น หรือเหตุการณ์ ฯลฯ (Attitude) ซึ่งจะเป็นสื่อกลางทำให้เกิดปฏิกิริยาตอบสนอง ทัศนคติมีธรรมชาติของการประเมิน เป็นความคิดหรือความเชื่อที่มีความรู้สึกแฝงอยู่ด้วย การที่บุคคลหนึ่งจะมีทัศนคติอย่างไรต่อสิ่งใด ขึ้นอยู่กับการประเมิน ความรู้ ความคิด หรือความเชื่อที่มีเกี่ยวกับสิ่งนั้น ซึ่งจะทำให้ผู้ประเมินเกิดความรู้สึกทางบวกหรือทางลบต่อสิ่งดังกล่าว ผลการประเมินอาจแตกต่างกันตามประสบการณ์ของแต่ละบุคคล ตัวอย่างเช่น ทัศนคติต่อสิ่งเดียวกันอาจจะแตกต่างกันตาม เพศ อายุ หรืออาชีพ ฯลฯ ทั้งนี้เนื่องจากกลุ่มดังกล่าวมีความรู้และประสบการณ์ที่ไม่เหมือนกัน

3. ทัศนคติที่มีคุณภาพและความเข้ม (Quality and Intensity) จะเป็นสิ่งที่บอกถึง ความแตกต่างของทัศนคติที่แต่ละคนมีต่อสิ่งต่างๆ คุณภาพของทัศนคติเป็นสิ่งที่ได้จากการประเมิน เมื่อบุคคลประเมินสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ก็อาจมีทัศนคติทางบวก (ความรู้สึกรับชอบ) หรือทัศนคติทางลบ (ความรู้สึกรับไม่ชอบ) ต่อสิ่งนั้น นั่นคือก่อให้เกิดสภาวะความพร้อมที่จะเข้าหาหรือหลีกเลี่ยงสิ่งดังกล่าว ส่วนความเข้มจะบ่งถึงความมากน้อยของทัศนคติทางบวกหรือลบ หรือบ่งชี้ระดับการประเมิน เช่น ชอบมาก ชอบปานกลาง ชอบน้อย เป็นต้น

4. ทัศนคติมีความคงทนไม่เปลี่ยนแปลง (Permanence) ทัศนคติคงทนและเปลี่ยนแปลงได้ไม่ถาวร (Stable and Enduring) เนื่องจากสิ่งที่ประเมินมีความชัดเจนถูกต้องแน่นอนหรือในกรณีที่มีการสะสมประสบการณ์เกี่ยวกับสิ่งนั้น โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้มานานพอในกรณีเช่นนี้ การเพิ่มพูนความรู้ใหม่ หรือประสบการณ์ใหม่ หรือแม้การบังคับให้แสดงพฤติกรรมนั้นๆ อยู่เสมอ ก็อาจจะไม่มีผลทำให้ทัศนคติที่กล่าวข้างต้นเปลี่ยนแปลง ทัศนคติทำนองนี้จะสามารถใช้ทำนายหรืออธิบายพฤติกรรมในสถานการณ์ที่คล้ายคลึงกันในเวลาต่อมาได้อย่างถูกต้อง

5. ทัศนคติต้องมีสิ่งที่หมายถึง (Attitude Object) ทัศนคติต้องมีสิ่งที่หมายถึงที่แน่นอน นั่นคือทัศนคติต่ออะไร ต่อบุคคล ต่อสิ่งของหรือต่อสถานการณ์ จะไม่มีทัศนคติลอยๆ ที่ไม่หมายถึงสิ่งใด และบุคคลจะต้องมีความรู้ หรือประสบการณ์เกี่ยวกับสิ่งนั้น ทัศนคติจะแตกต่างกันตามระดับความแน่นอนชัดเจนขอบเขต โครงสร้าง ซึ่งขึ้นอยู่กับจำนวน ชนิด และคุณลักษณะของส่วนประกอบของสิ่งนั้น

6. ทัศนคติมีลักษณะความสัมพันธ์ ทัศนคติแสดงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสิ่งของ บุคคลอื่นหรือสถานการณ์ และความสัมพันธ์นี้เป็นความรู้สึกงูใจ (Motivation Affect) ความเชื่อของบุคคลที่มีต่อสิ่งนั้นจะทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมโยง ฉะนั้นเมื่อมีการประเมินความเชื่อ

ความสัมพันธ์ในรูปแบบดังกล่าวก็จะเกิดขึ้นในโครงสร้างของทัศนคติ นอกจากความสัมพันธ์ข้างต้น ยังมีความสัมพันธ์ระหว่างแต่ละทัศนคติ ทั้งนี้เนื่องจากทัศนคติต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จะประกอบด้วยหลายทัศนคติที่มีระดับความสัมพันธ์แตกต่างกัน ในกลุ่มที่มีความสัมพันธ์กันเองสูงก็จะเป็นมิติตามคุณลักษณะ หรือองค์ประกอบของสิ่งนั้น สิ่งที่ทัศนคติหมายถึง มิติเหล่านี้จะมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และเมื่อรวมกันก็จะจะเป็นมิติของความรู้สึก (Affective) หรือทัศนคติที่บุคคลมีต่อสิ่งนั้น ความสัมพันธ์ดังกล่าวข้างต้นเกิดจากคุณลักษณะที่คล้ายคลึงกันของส่วนต่างๆ ของสิ่งที่กล่าวถึง ความสัมพันธ์นี้ยิ่งสูงมากเท่าใด การรวมตัวของแต่ละทัศนคติก็นั่นแน่นแน่น ความแน่นแฟ้นจะเป็นตัวบ่งชี้ความคงทนไม่เปลี่ยนแปลงของทัศนคติ และความแม่นยำในการทำนายพฤติกรรม ทั้งยังเป็นทัศนคติที่มีความสำคัญต่อผู้เป็นเจ้าของ ทัศนคติอย่างนี้อาจเกิดได้หลายกรณี เป็นต้นว่า เกิดจากสิ่งทีทัศนคติหมายถึง มีลักษณะเฉพาะ (Definitiveness) หรือการสะสมความรู้ ประสบการณ์ และความรู้สึกเกี่ยวกับสิ่งนั้นมีติดต่อกันเป็นเวลานาน

ลักษณะโครงสร้างของทัศนคติ (Structure of Attitude)

จิระวัฒน์ (2536: 8) ยังได้สรุปโครงสร้างของทัศนคติไว้ดังต่อไปนี้

1. ขนาดหรือระดับความเข้ม (Magnitude or Valence) หมายถึงระดับมากน้อยของทัศนคติ (ความชอบมาก-น้อย) ทัศนคติที่มีระดับความเข้มมากจะเปลี่ยนยากกว่าทัศนคติที่มีระดับความเข้มน้อย
2. ความซับซ้อน (Complexity of Attitude) หมายถึงว่าทัศนคติต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งจะมีความเชื่อหลายอย่างเป็นพื้นฐาน
3. อันดับความสำคัญ (Centrality) ถ้าทัศนคดียิ่งฝังลึกมากเท่าใดก็ยิ่งมีความสำคัญต่อผู้เป็นเจ้าของมากเท่านั้น
4. ความเด่น (Salience) ทัศนคติที่เด่นในความคิดคำนึงของผู้เป็นเจ้าของย่อมจะกระตุ้นให้เกิดการกระทำได้ง่ายกว่าทัศนคติที่มีลักษณะตรงข้าม

หน้าที่และประโยชน์ของทัศนคติ (Function of Attitude)

สมิธ และคณะ (Smith et al., 1956) และ แค้ทซ์ (1960) อ้างโดย จิระวัฒน์ (2536: 8) ได้กล่าวถึงหน้าที่และประโยชน์ของทัศนคติไว้คล้ายๆ กันว่ามี 4 อย่างดังนี้

1. หน้าที่ให้ความเข้าใจ (Understanding or Knowledge Function) ทัศนคติหลายอย่างช่วยให้เข้าใจโลกและสภาพแวดล้อม ได้เรียนรู้ และเข้าใจการกระทำของบุคคลในสังคม สามารถอธิบายและคาดคะเนการกระทำของตนเองและของบุคคลอื่น

2. หน้าที่ป้องกันตนเอง (Ego-defense or Protect their Self-esteem) บ่อยครั้งที่บุคคลจำเป็นต้องหาทางออกให้กับตัวเอง เพื่อความสบายใจ เป็นต้นว่า คนที่ชอบพูดว่าคนอื่นตรงๆ ก็จะมีหาทางออกปกป้องตนเองว่า การที่ตนทำเช่นนั้นก็เพราะมีความจริงใจกับเพื่อนฝูง

3. หน้าที่ในการปรับตัว (Adjustive Function or Need Satisfaction) ทัศนคติจะช่วยบุคคลในด้านการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและสังคม โดยปกติบุคคลมักจะคำนึงถึงผลประโยชน์ที่จะได้รับเป็นสำคัญ และจะพัฒนาทัศนคติตามแนวทางที่คาดว่า จะสนองความต้องการของตนได้ เช่น คนหันมาชอบการศึกษาเล่าเรียน เพราะเชื่อว่าการศึกษามัธยมจะช่วยให้มีชีวิตที่ดีขึ้น

4. หน้าที่แสดงออกซึ่งค่านิยม (Value Expression) ทัศนคติช่วยให้บุคคลได้แสดงออกซึ่งค่านิยมของตนเอง ตัวอย่าง คนที่มีความซื่อสัตย์มาก ก็จะแสดงออกโดยการไม่ชอบพวกหรือราษฎรบังหลวง

การเกิดของทัศนคติ (Attitude Formation)

ทัศนคติสามารถเรียนรู้ได้ บุคคลทุกคนมีชีวิตอยู่ในสิ่งแวดล้อมของสังคม เพราะฉะนั้นโอกาสที่จะเรียนรู้จากสิ่งแวดล้อมย่อมมีมาก ความรู้ข่าวสารต่างๆ เราได้จากบุคคลหรือแหล่งอื่นๆ เป็นส่วนมาก นอกจากนี้เรายังได้มีโอกาสพบบุคคลต่างๆ หลายกลุ่ม ทัศนคติของสมาชิกในกลุ่มที่เราอยู่ด้วยหรือต้องการอยากเข้าไปมีส่วนร่วมเป็นส่วนที่ก่อให้เกิดทัศนคติขึ้นในตัวเราด้วย ทัศนคติของสมาชิกในกลุ่มนี้เราอาจศึกษาจากบุคคลอื่นๆ หรือจากหนังสือพิมพ์ ข่าวสารต่างๆ ซึ่งจะเป็นส่วนที่เป็นตัวนำให้เราสร้างทัศนคติบางอย่างที่เหมือนกันขึ้นมา เพื่อจะเข้าไปสู่กลุ่มนั้นได้ (ประภาเพ็ญ 2520: 62-65) และได้อธิบายการเกิดทัศนคติไว้ดังนี้คือ

1. การเกิดทัศนคติทางด้าน Cognitive Component จากสิ่งแวดล้อมในชีวิตประจำวัน บุคคลรับและสัมผัสสิ่งต่างๆ เป็นจำนวนนับไม่ถ้วน บุคคลมักจะแบ่งกลุ่มของสิ่งที่ผ่านเข้ามาจากภายนอก เพื่อให้เกิดความง่ายในการให้ความหมายหรือคิดเกี่ยวกับเรื่องนั้น โดยรวมสิ่งที่เหมือนกันหรือคล้ายกันเข้าด้วยกัน เพราะสมองของบุคคลย่อมจะเป็นไปไม่ได้ที่จะรับและจำสิ่งต่างๆ รอบตัวได้หมดทุกอย่าง ขบวนการการแบ่งออกเป็นหมู่เป็นพวกนี้เรียกว่า Categorization การที่บุคคลจะมีปฏิกิริยาได้ตอบสนองการณใดๆ อย่างไรนั้น บุคคลมักจะโต้ตอบภาวะการณที่คล้ายๆ กันด้วยปฏิกิริยาที่คล้ายกัน การจัดหมวดหมู่จะช่วยบุคคลในด้านการรับรู้ (Perception) แต่ในทางตรงกันข้ามอาจจะทำให้บุคคลเข้าใจในสิ่งแวดล้อมในทางที่ผิดได้ โดยที่บุคคลนั้นสรุปด้วยตนเองอย่างปราศจากข้อมูลที่ต้อง การรับรู้เกี่ยวกับสิ่งต่างๆ นี่เป็นส่วนประกอบทางด้านความรู้ของทัศนคติ

2. การเกิดทัศนคติทางด้าน Affective Component ส่วนประกอบของทัศนคติทางด้าน Affective Component ได้แก่ ความรู้สึกหรืออารมณ์ที่เป็นไปในด้านบวกหรือลบ (Positive หรือ

Negative) ในทางสรีรวิทยาแล้ว “อารมณ์” จะเกี่ยวข้องโดยตรงกับภาวะอารมณ์ที่มาเร้า หลังจากบุคคลนั้น “แปลความหมาย” หรือให้ความหมายสิ่งเร้านั้นแล้วก็จะทำให้ทราบทิศทางของ “อารมณ์” หรือ “ความรู้สึก” ว่าเป็นไปทางด้านบวกหรือลบได้ ซึ่งก็หมายถึง Affective Component นั้นเอง

3. การเกิดทัศนคติทางด้าน Behavioral Component บรรทัดฐานทางสังคม (Social norms) จะมีอิทธิพลต่อการเกิดทัศนคติทางด้าน Behavioral Component มาก บรรทัดฐานทางสังคมเป็นความคิดที่กลุ่มชนเชื่อว่า อะไรเป็นสิ่งที่ถูกต้อง อะไรเป็นสิ่งที่ถูกต้อง เด็กๆ จะถูกพ่อแม่อนุญาตให้ทำในบางสิ่ง และห้ามไม่ให้ทำในบางสิ่ง บางครั้ง การพูด การห้ามของพ่อแม่จะชี้ให้เห็นถึงสิ่งที่สังคมคิดว่าดี หรือไม่ดีได้ พ่อแม่ อาจจะพูดว่า “อย่าทำอย่างนั้น สังคมหรือชาวบ้านจะซุบซิบกัน” บรรทัดฐานของสังคมนี้ขึ้นอยู่กับแต่ละประเทศ เช่น ในอเมริกาจะถือเชื้อชาติหรือผิวเป็นสำคัญ กรีกจะถือศาสนา เป็นต้น บรรทัดฐานเหล่านี้จะควบคุมความประพฤติการปฏิบัติหรือการแสดงออกของแต่ละบุคคล

4. การเกิดทัศนคติโดยทั่วไป อาจจะกล่าวได้ว่าทัศนคติเกิดจากการเรียนรู้ (learning) ซึ่งขั้นตอนหรือกระบวนการเรียนนั้นแตกต่างกันแล้วแต่ละชนิดลักษณะของทัศนคติและแล้วแต่บุคคล และสิ่งแวดล้อม

การเกิดทัศนคติเป็นผลมาจากประสบการณ์ต่างๆ ในสังคมหลายประการ การปลูกฝังทัศนคติหรือแหล่งที่ทำให้เกิดทัศนคติมีมากมาย ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะที่สำคัญ คือ

1. ประสบการณ์เฉพาะอย่าง (Specific Experiences) วิธีการหนึ่งที่เราเรียนรู้ทัศนคติคือ จาก การมีประสบการณ์เฉพาะอย่างกับสิ่งที่เกี่ยวข้องกับทัศนคตินั้น

2. การติดต่อสื่อสารกับบุคคลอื่น (Communication from Others) ทัศนคติหลายอย่างของบุคคลเกิดขึ้นจากผลของการได้ติดต่อสื่อสารกับบุคคลอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการเรียนรู้ อย่างไม่เป็นทางการที่เด็กได้รับในครอบครัว

3. สิ่งที่เป็นแบบอย่าง (Models) ทัศนคติบางอย่างของเราถูกสร้างขึ้นจากการเลียนแบบจากคนอื่น ขบวนการเกิดทัศนคติโดยวิธีนี้เกิดได้โดยขั้นแรกจากเหตุการณ์บางอย่าง บุคคลจะมองเห็นว่าบุคคลอื่นมีการปฏิบัติอย่างไร ขั้นต่อไปบุคคลนั้นจะแปลความหมายของการปฏิบัตินั้นในรูปของความเชื่อทัศนคติ ซึ่งมาจากการปฏิบัติของเขา ถ้าบุคคลนั้นให้ความเคารพ นับถือยกย่องบุคคลที่แสดงปฏิกริยานั้นอยู่แล้ว บุคคลนั้นจะยอมรับความรู้สึกความเชื่อที่เขาคิดว่าบุคคลที่แสดงปฏิกริยานั้นๆ มี

4. องค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับสถาบัน (Institutional Factors) ทักษะของบุคคลหลายอย่างเกิดขึ้นสืบเนื่องมาจากสถาบัน เช่น โรงเรียน สถานที่ประกอบพิธีทางศาสนา หน่วยงานต่างๆ ฯลฯ เป็นต้น สถาบันเหล่านี้จะเป็นทั้งแหล่งที่มา และสิ่งช่วยสนับสนุนให้เกิดทัศนคติบางอย่างได้

การวัดทัศนคติ

ทัศนคติเป็นนามธรรม เป็นการแสดงออกค่อนข้างสลับซับซ้อน เป็นการยากที่จะวัดทัศนคติโดยตรง แต่เราสามารถวัดทัศนคติโดยอ้อมได้โดยวัดความคิดเห็นของบุคคลเหล่านั้นแทนการใช้ความคิดเห็นไม่ตรงกับความรู้สึกที่แท้จริง อย่างไรก็ตามความคลาดเคลื่อนนี้เป็นลักษณะธรรมดาของการวัดต่างๆ ไป

การวัดทัศนคตินักวิจัย และนักจิตวิทยา พยายามสร้างมาตรวัดหลายแบบหลายวิธีด้วยกัน เทคนิคของ ลิเคิร์ต (Likert) เป็นแบบหนึ่งที่สามารถใช้กับสถานการณ์ต่างๆ ได้อย่างกว้างขวาง สามารถที่จะดัดแปลงนำไปใช้วัดลักษณะต่างๆ ทางด้านจิตพิสัยได้ เทคนิคของลิเคิร์ตเป็นที่นิยมกันมาก เพราะสามารถใช้วัดทัศนคติได้เกือบทุกเรื่อง และให้ความเที่ยงสูงกว่าแบบอื่น

จิระวัฒน์ (2536: 45-46) ได้กล่าวถึงมาตรวัดทัศนคติแบบลิเคิร์ต (Likert) ไว้ว่า ลิเคิร์ตได้คิดสร้างมาตรวัดนี้ขึ้น คุณลักษณะสำคัญของข้อคำถามใน มาตรวัดแบบลิเคิร์ตมี 2 อย่างดังนี้ (1) การประเมิน (Evaluation) (2) ระดับการประเมิน (Degree of Favorable)

1. การประเมิน ชอบหรือไม่ชอบ คำถามแต่ละข้อที่สร้างขึ้นจะกล่าวถึงส่วนที่ดีและส่วนที่ไม่ดีของเป้าหมายทัศนคติ (Attitude Object) เพื่อให้ผู้ตอบฯ เห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยกับข้อคำถามนั้น อันจะแสดงถึงทัศนคติในทางบวก “ชอบ” หรือทางลบ “ไม่ชอบ” (Favorable or Unfavorable Attitude) ต่อเป้าหมายทัศนคติที่กำลังต้องการทราบอยู่ การระบุด้านดี และไม่ดีต้องระบุในระดับปานกลาง (Moderate + และ -) เพราะจะวัดได้ดีกว่าข้อคำถามที่กล่าวถึงด้านดีหรือไม่ดีมากๆ (Extreme + หรือ -) นอกจากนี้ข้อคำถามในทางบวกและลบก็ควรต้องมีจำนวนพอๆ กัน

2. คำถามแต่ละข้อจะมีลักษณะสเกลในตัวมันเอง เพื่อบอกถึงระดับการประเมินว่า ชอบมาก ก่อนข้างมาก ปานกลาง ไม่ค่อยชอบ ไม่ชอบเลย เรื่องนี้กิลฟอร์ด (Guiford, 1956) พบว่าความเชื่อถือได้ (Reliability) ของสเกล จะเพิ่มขึ้นตามจำนวนระดับการประเมินของคำถาม โดยจะเพิ่มเร็วมากในตอนต้น ของการเพิ่มจาก 2 3 4 5 ระดับ และจะค่อยๆ ลดลงเมื่อระดับการประเมินข้อคำถามใกล้เจ็ดขั้น และเพิ่มขึ้นอีกครั้งเมื่อถึงระดับสิบเอ็ด มาตรวัดแบบลิเคิร์ต ใช้ชั้นการประเมิน 5 ระดับข้างต้น

การคิดคะแนนเป็นรูปคำถามเชิงบวก (Positive Items) คำตอบจาก “เห็นด้วยอย่างยิ่ง” (ชอบมาก) ไปถึง “ไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง” (ไม่ชอบเลย) คะแนนจะเป็น 4, 3, 2, 1, 0 หรือ 1, 2, 3, 4, 5 ในทาง

ตรงข้าม ถ้าเป็นคำถามเชิงลบ (Negative Items) คำตอบจาก “เห็นด้วยอย่างยิ่ง” ไปจนถึง “ไม่เห็นด้วยเลย” คะแนนจะเป็น 0, 1, 2, 3, 4 หรือ 5, 4, 3, 2, 1 เนื่องจากลิเคอร์ต (1932) พบว่าการให้คะแนนง่ายๆ แบบที่กล่าวข้างต้น และการให้คะแนนด้วยวิธีซับซ้อนต่างๆ เป็นต้นว่า ให้คะแนนตามน้ำหนักที่คำนวณได้จากคำตอบ โดยอาศัยการแจกแจงปกติ จะมีความสัมพันธ์กันสูง ($r = .99$) ส่วนใหญ่จึงนิยมให้คะแนนแบบง่ายคือ 4, 3, 2, 1, 0 สิ่งหนึ่งที่น่าจะพูดถึง คือการใช้ข้อคำถามแบบนี้กับกลุ่มตัวอย่างคนไทย พบว่ามากกว่า 50% มักจะเลือกตอบตรงกลาง คือ “ไม่มีความคิดเห็น” เมื่อตัดข้อเลือกตอบตรงกลางออก พบว่า ค่าความเชื่อถือได้ (Internal Consistency) ในแต่ละข้อจะสูงขึ้น และความเชื่อถือได้ของมาตรวัดทั้งฉบับก็จะสูงขึ้นด้วย

จิระวัฒน์ (2536: 54) ยังได้กล่าวถึงข้อบกพร่องของมาตรวัดทัศนคติแบบลิเคอร์ตดังนี้

1. เนื่องจากประโยชน์ที่เป็นกลางมักจะมีอำนาจจำแนกต่ำ ฉะนั้น ข้อเหล่านี้จะถูกคัดออกเมื่อทำการวิเคราะห์คำตอบ (Item Analysis) เสมอ เพราะข้อคำถามไม่ดี ด้วยเหตุนี้ ตามแนวคิดของลิเคอร์ต ต้องสามารถจำแนกกลุ่มที่มีทัศนคติทางบวก (ชอบ) และกลุ่มที่มีทัศนคติทางลบ (ไม่ชอบ) ได้ (Favorable and Unfavorable Groups) เมื่อเรียงข้อคำถามเข้าในแนวสเกลต่อเนื่องอันเดียวกัน ตรงกลางจะขาดหายไปไม่มีข้อคำถามจะมีเฉพาะตอนปลายหรือก่อนไปทางปลายทั้งสองข้างของสเกลเท่านั้น

2. ถ้าทำการเลือกกลุ่มตัวอย่างเพื่อทำการวิเคราะห์ข้อดี ข้อเสียของคำถามไม่เป็นตัวแทนของกลุ่มตัวอย่างจริง จะมีความคลาดเคลื่อนเกิดขึ้นได้ เพราะข้อคำถามที่วัดได้ดีในกลุ่มตัวอย่างหนึ่ง ไม่จำเป็นต้องวัดได้ดีในกลุ่มตัวอย่างอื่นด้วย

3. ในด้านการตีความ เนื่องจากคะแนนทัศนคติได้มาจากการรวมคะแนนทุกข้อ ทำให้ไม่ทราบทัศนคติที่เป็นกลาง (Neutral) คือไม่ทราบบุคคลที่ไม่มีความรู้สึกทางบวกหรือทางลบต่อสิ่งที่เป็นเป้าทัศนคติ เพราะผู้ที่ได้คะแนนปานกลาง (ช่วงกึ่งกลางมาตรวัด) จะมีจำนวนไม่น้อยที่คะแนนที่ได้นั้นรวมทัศนคติทางบวกหรือทางลบสูงของบางข้อคำถามไว้ด้วย ซึ่งเมื่อเฉลี่ยแล้วจะเป็นคะแนนกลางๆ ด้วยเหตุนี้จึงไม่สามารถทราบว่ามีทัศนคติเป็นกลางต่อสิ่งนั้น เพราะจะไม่มีบุคคลใดที่ตอบ “ไม่มีความเห็น” (ข้อเลือกกลาง) ในทุกข้อคำถามแน่นอน แม้แต่ผู้ที่ได้คะแนนเท่ากับครึ่งหนึ่งของคะแนนรวมมาตรวัดก็ตาม

โดยสรุป **ทัศนคติ** ในที่นี้เป็นเรื่องของจิตใจ ทำที่ ความรู้สึกนึกคิด และความโน้มเอียงของบุคคล ที่มีต่อข้อมูลข่าวสาร และการเปิดรับรายการกรองสถานการณ์ ที่ได้รับมา ซึ่งเป็นไปได้ทั้งเชิงบวก และเชิงลบ ทัศนคติ มีผลให้มีการแสดง พฤติกรรม ออกมา จะเห็นได้ว่า ทัศนคติ ประกอบด้วยความคิดที่มีผลต่ออารมณ์ และความรู้สึกนั้น ออกมาโดยทางพฤติกรรม

ความหมายของเขื่อน

“เขื่อน” เป็นสัญลักษณ์ของการพัฒนา ซึ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจที่เด่นชัด โดยเฉพาะเขื่อนที่สร้างขึ้นเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าเป็นหลัก ซึ่งแน่นอนว่าตอบสนองต่อความต้องการของคนในเมืองมากกว่าคนในชนบท เนื่องจากปริมาณการใช้ไฟฟ้าในเมือง ไม่ว่าจะเป็นบริษัท ห้างร้าน ห้างสรรพสินค้า โรงงานอุตสาหกรรม นั้นมากมายกว่าการใช้ไฟฟ้าของคนในชนบทมากนัก แต่ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อนกลับตกอยู่กับชาวชนบทที่ถูกทำให้เป็นผู้ที่ต้องเสียดสพื้นดิน ฝืนน้ำ ที่อยู่อาศัย วิถีชีวิตดั้งเดิม สิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรม อันเป็นสิ่งที่พวกเขา ร่วมสร้างกันขึ้นมา และคุ้นเคยปฏิบัติสืบต่อกันมานาน ยังผลให้พวกเขาได้รับความเดือดร้อนเจ็บปวดอย่างแสนสาหัส ยากที่คนในพื้นที่อื่นจะเข้าใจอย่างลึกซึ้ง แม้ว่าการสร้างเขื่อนจะอ้างว่าเพื่อเก็บกักน้ำเพื่อการชลประทานยังประโยชน์แก่การเกษตร แต่ผลการศึกษาผลกระทบของการสร้างเขื่อนไม่ว่าที่แห่งใดในโลก ก็พบผลกระทบมากกว่าผลประโยชน์ที่จะได้รับ ซึ่งผลกระทบที่เกิดขึ้นนอกจากความสูญเสียหรือต้นทุนทางสังคมที่มีอาจประเมินค่าได้ ผลกระทบที่เกิดขึ้นมากมายนี้เอง ที่สร้างบทเรียนอันมีคุณค่าแก่ชาวบ้าน ถึงจุดที่พวกเขา รู้สึกว่าไม่ได้รับความเท่าเทียมในการจัดการทรัพยากรของรัฐ และการใช้ทรัพยากร ไปโดยที่ไม่สามารถคำนวณการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมชีวิตความเป็นอยู่ของพวกเขาให้ดีขึ้นได้ ขณะเดียวกันกับที่รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ เปิดโอกาสให้ชุมชนมีสิทธิในการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นเอง (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ม.44 - ม.46, ม.49, ม.50, ม.56, ม.58, ม.59, ม.69, ม.76, ม.84, ม.290) ทำให้เกิดการตื่นตัวของประชาชนในการคัดค้านเรียกร้องต่อรัฐ แต่รัฐเองก็ยังสามารถรักษาอำนาจรัฐไว้ได้อย่างเหนียวแน่น จึงเกิดการขัดแย้งแย่งชิงระหว่างรัฐกับประชาชน และแม้กระทั่งระหว่างประชาชนด้วยกันเอง

เขื่อน หมายถึง เขื่อนที่มีปริมาตรกักเก็บน้ำ 100 ล้านลูกบาศก์เมตรขึ้นไป หรือมีพื้นที่น้ำท่วม 15 ตารางกิโลเมตรขึ้นไป ซึ่งนิยามตามบัญญัติท้ายประกาศกระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม เรื่องกำหนดประเภทและขนาดของโครงการหรือกิจการของส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจหรือเอกชน ที่ต้องจัดทำรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมที่ออกตามความในมาตรา 46 และมาตรา 51 แห่งพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 วันที่ 24 สิงหาคม พ.ศ.2535

เขื่อนหรือเขื่อนขนาดใหญ่ยังมีความหมายตามที่สมาคมการสร้างเขื่อนโลก (International Commission on Large Dam: ICOLD) ที่ได้นิยามว่าหมายถึงเขื่อนที่มีความสูงจากฐานของเขื่อนถึง

สันเขื่อนตั้งแต่ 15 เมตรขึ้นไป และเขื่อนที่สูงระหว่าง 10 – 15 เมตร สามารถจัดเป็นเขื่อนขนาดใหญ่ได้ถ้าหากว่ามีคุณสมบัติดังนี้

- 1) ความยาวสันเขื่อนตั้งแต่ 500 เมตรขึ้นไป
- 2) มีความจะอ่างเก็บน้ำของเขื่อน 1 ล้านลูกบาศก์เมตรขึ้นไป
- 3) มีปริมาตรน้ำไหลเข้าอย่างต่ำ 2,000 ลูกบาศก์เมตรต่อวินาที ข
- 4) เป็นเขื่อนที่มีปัญหารูรักรากและการออกแบบที่พิเศษ

ประโยชน์และโทษของเขื่อน

จากหนังสือการพัฒนาอย่างยั่งยืนและจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม (2544: 6-3 – 6-4) ได้กล่าวถึงประโยชน์ของเขื่อนและปัญหาที่เกิดจากเขื่อน ไว้ดังนี้

โดยทั่วไปเขื่อนมักจะสร้างขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ทางวิศวกรรมและทางเศรษฐกิจ-สังคม คือ

- เพื่อผลิตไฟฟ้าสำหรับใช้ตามบ้านและใช้ในอุตสาหกรรม และ/หรือ เพื่อหารายได้เข้าประเทศจากการขายกระแสไฟฟ้าไปให้ประเทศอื่น พลังงานไฟฟ้าเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับ การพัฒนาอุตสาหกรรม และยังช่วยยกระดับมาตรฐานการครองชีพของชุมชนด้วย

- เพื่อเก็บกักน้ำไว้สำหรับจ่ายไปสู่พื้นที่เกษตร ทำให้สามารถเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร และมีความมั่นคงทางด้านการผลิตอาหารได้พอเพียง

- เพื่อรองรับน้ำในฤดูน้ำหลากเอาไว้เป็นการป้องกันการเกิดน้ำท่วม และระบายน้ำออกในช่วงฤดูแล้ง

ประโยชน์อื่นที่อาจจะได้เพิ่มเติมจากเขื่อน เช่น

- ทำให้มีไฟฟ้าใช้ในชนบท เป็นการพัฒนาชนบท

- เพิ่มการจ้างงานในช่วงการก่อสร้างเขื่อน และการจ้างงานที่ติดตามมาจากการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาอุตสาหกรรม

- ขยายบริการชุมชนและปรับปรุงสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานในเขตพื้นที่ใกล้เคียง เช่น

โรงเรียน โรงพยาบาล

- สามารถใช้อ่างเก็บน้ำเป็นแหล่งจับปลาและเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ

ปัญหาที่เกิดจากเขื่อน

บ่อยครั้งที่พบว่าผลประโยชน์จากเขื่อนไม่ได้มีมากเท่าที่ประมาณการเอาไว้ก่อนจะสร้าง แต่ผลเสียกลับสูงกว่าที่ได้ประมาณการเอาไว้มาก ในหลายกรณีปรากฏว่าผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมเลวร้ายกว่าที่คาด และผู้คนที่ต้องอพยพออกจากพื้นที่สร้างเขื่อนก็รับผลกระทบทางลบมากกว่าที่โครงการสร้างเขื่อนได้เสนอไว้ ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจมักจะไปตกอยู่กับพื้นที่

ห่างไกลไปจากเขื่อน ในขณะที่ชุมชนในพื้นที่และชาวบ้านบริเวณเขื่อนและกลุ่มอื่นๆ ที่ได้รับผลกระทบกลับมีสภาพความเป็นอยู่ที่เลวลงกว่าสภาพเดิมก่อนที่จะมีการพัฒนา

เขื่อนขนาดใหญ่หลายแห่งล้มเหลวในการจ่ายกระแสไฟฟ้าและน้ำตามที่ระบุไว้ในการอนุมัติให้สร้างได้ ผลทางเศรษฐกิจและทางการเงินจึงไม่เกิดขึ้นตามที่ปรากฏในข้อเสนอโครงการความเป็นไปได้ในทางเศรษฐกิจของเขื่อนซึ่งมาจากรายได้จากการส่งออกกระแสไฟฟ้าที่เขื่อนผลิตจะเกิดขึ้น ได้จริงหรือไม่ขึ้นอยู่กับว่าประเทศผู้ซื้อและอุตสาหกรรมต่างๆ จะยังคงต้องการซื้อกระแสไฟฟ้าจากเขื่อนแห่งนี้อย่างต่อเนื่องหรือไม่ บางครั้งการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองหรือทางเศรษฐกิจอาจทำให้แผนการซื้อกระแสไฟฟ้าต้องเปลี่ยนไป อย่างที่ได้เกิดขึ้นแล้วในช่วงวิกฤติทางการเงินของเอเชียที่ผ่านมาไม่นานนี้ ประเทศผู้ส่งออกกระแสไฟฟ้าต้องพบปัญหาการชำระหนี้จำนวนมากที่เกิดจากการกู้ยืมมาลงทุนสร้างเขื่อนและค่าใช้จ่ายในการดำเนินงานของเขื่อนซึ่งขณะนี้ไม่มีผู้ซื้อกระแสไฟฟ้าในอัตราที่พยากรณ์เอาไว้

ในช่วงก่อนจะเปิดใช้เขื่อนได้ มักจะเกิดกรณีที่กำลังก่อสร้างและระยะเวลาก่อสร้างมากเกินไปจากที่กำหนดไว้ เพราะมีสาเหตุหลายประการที่ไม่อาจจะรู้ก่อนล่วงหน้าจากการที่ไม่ได้วางแผนรองรับไว้ หรือจากการที่ละเลยต่อปัญหาแต่แรก ความล่าช้ามักมีผลทำให้ผู้สนับสนุนทางการเงิน ลูกค้า และชุมชนท้องถิ่นมีความเชื่อมั่นลดน้อยลง

หลังจากเปิดใช้เขื่อนแล้วผลเสียทางสิ่งแวดล้อมและทางเศรษฐกิจสังคมมักจะสูงกว่าที่ฝ่ายสนับสนุนการสร้างเขื่อนเคยคำนวณไว้ เพราะมีผลที่ไม่เป็นที่ต้องการเกิดขึ้นมาก ตัวอย่างเช่น เขื่อนอาจทำให้เกิดปัญหาดินเค็มซึ่งจะลดผลผลิตทางเกษตรกรรมแทนที่จะช่วยเพิ่ม เขื่อนมีผลกระทบมหาศาลต่อระบบนิเวศทั้งทางน้ำและบนบก ทั้งนี้เพราะเขื่อนจะกั้นน้ำที่ไหลตามแม่น้ำทำให้เกิดน้ำท่วมบริเวณที่คนและสัตว์เคยอาศัยอยู่ การสูญเสียแหล่งอาศัยของสัตว์น้ำและสัตว์บกไป จะทำให้จำนวนของมันลดลง หรือพืชและสัตว์บางชนิดสูญหายไปจากพื้นที่นั้น

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี ได้กล่าวถึงประโยชน์ของเขื่อนไว้ว่า ประโยชน์ของเขื่อนที่สำคัญคือ เพื่อกักเก็บน้ำ โดยเก็บน้ำจากช่วงฤดูน้ำหลากและปล่อยน้ำใช้ในการเกษตรกรรม อุปโภคบริโภคในช่วงขาดแคลนน้ำ เขื่อนยังคงใช้สำหรับป้องกันน้ำท่วมฉับพลันในฤดูที่น้ำไหลหลากอีกทางหนึ่ง โดยเขื่อนจะทำหน้าที่ชะลอความเร็วของน้ำ ให้น้ำไหลผ่านได้เฉพาะตามปริมาณที่เหมาะสม ในปัจจุบันเขื่อนมีหน้าที่หลักอีกด้านคือการผลิตกระแสไฟฟ้า โดยพลังงานไฟฟ้าส่วนหนึ่งในประเทศไทยมาจากการปั่นไฟจากเขื่อน นอกจากนี้เขื่อนบางแห่งใช้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวและกิจกรรมนันทนาการต่างๆ เช่น การล่องเรือ หรือ การตกปลา

อย่างไรก็ตามเขื่อนมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การปิดกั้นทางน้ำทำให้สิ่งมีชีวิตในน้ำบางชนิด เช่น ปลาแซลมอน ไม่สามารถว่ายไปตามกระแสน้ำเพื่อวางไข่ได้ในช่วงฤดูขยายพันธุ์ เขื่อนยังคงปิดกั้นทางน้ำทำให้การเดินทางทางเรือไม่สามารถเคลื่อนที่ผ่านได้ ปัญหาของการสร้างเขื่อนที่มีขั้วรวมถึงพื้นที่บ้านเรือนและป่าไม้ที่อยู่บริเวณเหนือเขื่อน จะถูกท่วมจมอยู่ใต้น้ำไม่สามารถใช้งานได้

ดังนั้น ทัศนคติต่อการสร้างเขื่อน จึงหมายถึง จิตใจ ท่าที ความรู้สึกนึกคิด และความโน้มเอียงของบุคคล ที่มีต่อข้อมูลข่าวสาร และการเปิดรับรายการกรองสถานการณ์ จากโครงการสร้างเขื่อนซึ่งเป็นไปได้ทั้งเชิงบวก และเชิงลบ และมีผลให้บุคคลมีการแสดงพฤติกรรมออกมา

ซึ่งทัศนคติต่อการสร้างเขื่อนได้ครอบคลุมทั้งทางด้าน เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม ดังนี้

ด้านเศรษฐกิจ

- การมีทัศนคติต่อผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อการทำมาหากิน รายได้ ที่ดินทำกิน และการเปลี่ยนแปลงของอาชีพ

ด้านสังคมวัฒนธรรม

- การมีทัศนคติต่อผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน, ความสัมพันธ์ของสถาบันครอบครัว และสถาบันทางสังคม รวมไปถึงขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม

ด้านสิ่งแวดล้อม

- การมีทัศนคติต่อผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อทรัพยากรธรรมชาติ อันได้แก่ ป่าไม้ แม่น้ำ สัตว์ป่า และสัตว์น้ำ

ความหมายของความเข้าใจ

ความเข้าใจหมายถึง ความสามารถในการแปลความ ตีความ และขยายความ จากสื่อความหมายต่าง ๆ ข้อมูลและสิ่งต่าง ๆ ที่ได้พบเห็น รับรู้ ซึ่งก็คือ พฤติกรรมด้านความเข้าใจ เป็นพฤติกรรมที่สามารถดัดแปลง แก้ไข สิ่งที่ยากมาเป็นสิ่งง่าย สิ่งซับซ้อนให้เป็นสิ่งธรรมดา ความเข้าใจจึงแตกต่างจากความจำ แต่มีความเข้าใจต้องมีพื้นฐานจากการเรียนรู้ ความรู้ และความจำก่อนเพื่อให้เกิดความเข้าใจยิ่งขึ้น Bloom ได้แยกความเข้าใจออกเป็น 3 ลักษณะดังนี้ (จักรกริช, 2542: 8-9)

1. การแปลความ (Translation) เป็นความสามารถในการจับใจความให้ถูกต้องกับสิ่งที่สื่อความหมาย หรือความสามารถในการถ่ายทอดความหมายจากภาษาหนึ่งไปสู่อีกภาษาหนึ่ง หรือจากการสื่อสารรูปแบบหนึ่งไปสู่อีกรูปแบบหนึ่ง
2. การตีความ (Interpretation) เป็นความสามารถในการอธิบายหรือแปลความหมายหลาย ๆ อันมาเรียงกัน โดยทำการจัดระเบียบสรุปย่อเป็นเนื้อความใหม่ได้ โดยยึดเนื้อหาข้อความเดิมเป็นหลัก ไม่ต้องอาศัยหลักเกณฑ์อื่นใดมาใช้
3. การขยายความ (Extrapolation) เป็นความสามารถที่ขยายเนื้อหา ข้อมูลที่รับรู้มาให้มากขึ้น หรือเป็นความสามารถในการทำนาย หรือคาดคะเนเหตุการณ์ล่วงหน้าได้อย่างดี โดยอาศัยข้อมูลอ้างอิง หรือแนวโน้มที่กินเลยจากข้อมูล

เหตุผลและความเป็นมาของการสร้างเขื่อนในพื้นที่ ตำบลกีดช้าง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่

จากรายงานการศึกษาโครงการอ่างเก็บน้ำกีด บ้านเมืองกีด หมู่ที่ 1 ตำบลกีดช้าง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ของกรมชลประทาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ยังได้กล่าวเกี่ยวกับสาเหตุของการสร้างเขื่อนไว้ ดังนี้

โครงการอ่างเก็บน้ำกีด ตำบลกีดช้าง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ กรมชลประทานได้เริ่มโครงการมานานแล้วครั้งหนึ่งแล้ว ตั้งแต่ปี พ.ศ.2520 จนถึงขั้นจะเวนคืนที่ดิน และจัดหาที่ดินเพื่อทำแปลงจัดสรรอพยพราษฎรที่ถูกน้ำท่วม แต่ได้ชะลอโครงการไว้ เนื่องจากไม่มีงบประมาณ เพราะในขณะนั้นได้เริ่มเปิดโครงการอ่างเก็บน้ำแม่จืด และอ่างเก็บน้ำแม่กวงในเวลาเดียวกัน โดยขณะนั้นกำหนดจะก่อสร้างเขื่อนเก็บกักน้ำในลำน้ำแม่แตง 2 แห่ง คือ เขื่อนสบก่าย และเขื่อนกีด ราคางานประมาณ 2,250 ล้านบาท

เมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2520 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรสถานีเกษตรหลวงอ่างขาง ในระหว่างที่เสด็จพระราชดำเนินนั้น ได้มีพระราชดำรัสกับอธิบดีกรมชลประทานถึงเขื่อนเก็บกักน้ำกีดบริเวณต้นแม่น้ำแม่แตงว่า หากจะเลื่อนทำเลที่สร้างเขื่อนจากเดิมขึ้นทางบริเวณต้นน้ำอีกประมาณ 4-5 กิโลเมตร เขื่อนจะเตี้ยลงและน้ำจะไม่ท่วมบ้านเมืองกีดซึ่งเป็นหมู่บ้านใหญ่ แต่อ่างเก็บน้ำจะลดลงให้พิจารณาเปรียบเทียบความเหมาะสม

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชดำริให้กรมชลประทานพิจารณาสร้างอ่างเก็บน้ำขนาดเล็กตามลำน้ำสาขาใหญ่ๆ บริเวณต้นน้ำแม่แตง เช่น ห้วยท่าเออะ ห้วยแพลม ห้วยน้ำจุม ห้วยแม่จอกหลวง ห้วยแม่เลา เพื่อช่วยเหลือการขาดแคลนน้ำของโครงการชลประทานแม่แตง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงฤดูแล้ง เพื่อแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าในระยะที่โครงการเขื่อนเก็บ

กักน้ำก็ยังไม่ได้ทำการก่อสร้าง ซึ่งอ่างเก็บน้ำขนาดเล็กดังกล่าวจะไม่กระทบกระเทือนต่อโครงการเขื่อนเก็บกักน้ำก็คิด แต่กลับจะเป็นผลดี โดยทำหน้าที่เป็นอ่างเก็บน้ำเล็กเป็น Net work ช่วยเก็บกักและระบายน้ำลงสู่อ่างเก็บน้ำก็คิดซึ่งมีขนาดใหญ่ได้ตามต้องการในระยะต่อไป

เมื่อวันที่ 15 มีนาคม 2538 นายดวง สารเงิน และนายสมจิต นาดี ราษฎรบ้านสันโป่ง อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ ได้มีหนังสือขอให้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณา ขอพระราชทานพระมหากรุณาในการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำแม่แตง เพื่อเก็บกักน้ำไว้สำหรับราษฎรอำเภอแม่แตง อำเภอแม่ริม อำเภอเมือง อำเภอหางดง และอำเภอสันป่าตอง รวม 5 อำเภอ ในเขตจังหวัดเชียงใหม่ ใช้เพื่อการอุปโภคบริโภคและทำการเกษตร ซึ่งได้รับความเดือดร้อนเนื่องจากปริมาณน้ำจากคลองชลประทานที่มีอยู่ในปัจจุบัน ไม่เพียงพอต่อความต้องการของราษฎร และพืชผลทางการเกษตรเสียหายเพราะขาดน้ำในฤดูแล้งทุกปี

ฝ่ายพิจารณาโครงการ ส่วนวิศวกรรม สำนักชลประทานที่ 1 ได้ออกตรวจสอบสภาพพื้นที่เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลรายละเอียดต่างๆ มาประกอบการพิจารณาความเหมาะสมของการพัฒนาแหล่งน้ำในเขตลุ่มน้ำแม่แตง เพื่อให้มีปริมาณน้ำสำหรับการอุปโภคบริโภคและการเกษตรเพียงพอ โดยเฉพาะในช่วงฤดูแล้ง พร้อมทั้งจัดทำรายงานการศึกษา

จนกระทั่งมาถึงในปัจจุบัน โครงการอ่างเก็บน้ำก็คิด กรมชลประทานได้นำกลับมาพิจารณาอีกครั้ง เนื่องจากปัญหาอุทกภัยในปี 2548 ที่ทำให้น้ำท่วมอำเภอเมืองเชียงใหม่ถึง 3 ครั้ง โดยโครงการนี้ได้เริ่มจากโครงการการศึกษาความเหมาะสมและผลกระทบสิ่งแวดล้อม โครงการอ่างเก็บน้ำก็คิด บ้านต้นตอง ตำบลกักน้ำ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อจัดทำรายงานการศึกษาความเหมาะสมของโครงการอ่างเก็บน้ำก็คิด โดยกำหนดลักษณะโครงการที่ให้ประสิทธิผลที่ดีที่สุด ในการบรรเทาปัญหาขาดแคลนน้ำสำหรับการเกษตร การอุปโภคบริโภค การรักษาระบบนิเวศน์ท้ายน้ำ โดยต้องคำนึงถึงการป้องกันบรรเทาอุทกภัยของพื้นที่ชุมชน และพื้นที่การเกษตรในพื้นที่ตอนล่างของกลุ่มน้ำแม่แตง และลุ่มน้ำปิงตอนบนด้วยซึ่งสภาพในปัจจุบันนั้นทางกรมชลประทานได้กล่าวว่า ได้มีการศึกษาโครงการเบื้องต้นแล้วเสร็จ

นอกจากนี้สำนักข่าวประชาธรรม (2548, ระบบสารสนเทศออนไลน์) ได้กล่าวไว้ว่า เชียงใหม่/ชลประทานเร่งต้องสร้างอีก 3 เขื่อนรองรับน้ำท่วมเมือง ฝ่ายตัวแทนภาคประชาชนได้เขียนไม่ใช้คำตอบสุดท้าย เผยข้อมูลเขื่อนรับได้น้ำน้อยลง เหตุดินตตะกอนอยู่ใต้เขื่อนทุกวินาที ด้านอนุกรรมการสิทธิเนะสร้างคลองระบายน้ำอ้อมเมืองแทนสร้างเขื่อนขนาดใหญ่

สืบเนื่องจากปัญหาน้ำท่วมเมืองเชียงใหม่ติดต่อกัน 3 ครั้ง ในช่วงเดือนส.ค.-ก.ย.ที่ผ่านมา นั้น ได้นำไปสู่การเสนอแนวคิดในการปรับปรุงการบริหารจัดการน้ำมากมาย อาทิ โครงการสร้างผนัง

กั้นน้ำตลอดริมฝั่งน้ำปิงยาว 15 กิโลเมตร การสร้างคลองส่งน้ำ (ระบายน้ำ) การรื้อฝายพญาคำฝายหนองผึ้ง ฝายวังตาล และการสร้างเขื่อนจำนวน 3 แห่งบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำปิงตอนบน ซึ่งแนวคิดเหล่านี้ได้ถูกทักท้วงจากประชาคมชาวเชียงใหม่จำนวนมากว่าโครงการเหล่านี้อาจเป็นการแก้ปัญหาที่ทำให้เกิดปัญหาใหม่ ๆ และเป็นการตัดสินใจที่สุ่มเสี่ยงต่อการละเมิดสิทธิมนุษยชนนั้น

ล่าสุดวันนี้ (2พ.ย.) ที่ห้องประชุม โรงแรมนครพิงค์ พาเลซ จ.เชียงใหม่ คณะอนุกรรมการสิทธิในทรัพยากรน้ำและแร่ กรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ได้เชิญตัวแทนของกรมชลประทานให้มาชี้แจงถึงแนวคิด และโครงการก่อสร้างเขื่อนบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำปิงตอนบน ได้แก่ เขื่อนน้ำก๊ิดใน ตำบลก๊ิดช้าง อำเภอมะแตง เขื่อนแม่แตง ตำบลแสนไห อำเภอยาง่าง และเขื่อนแม่ปิง ตำบลเมืองนะ อำเภอยาง่าง

นายวิระชัย วรภาสกุล ผอ.ส่วนกิจกรรมพิเศษ สำนักชลประทานที่ 1 กล่าวถึงที่มาของแนวคิดในการสร้างเขื่อนทั้ง 3 แห่งว่า ปัญหาน้ำท่วมในเมืองเชียงใหม่มีสาเหตุสำคัญมาจากปริมาณน้ำหลากในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่แตง และแม่น้ำปิงตอนบน ซึ่งมีพื้นที่รับน้ำประมาณ 2,000 ตร.กม และ 1,800 ตร.กม. ตามลำดับ พบว่ากับปัญหาการขาดแคลนน้ำในช่วงฤดูแล้ง ของพื้นที่การเกษตรของโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาแม่แตง และโครงการชลประทานต่างๆ ด้านท้ายน้ำ เขื่อนหรืออ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่จึงเป็นทางเลือกหนึ่ง ซึ่งเชื่อว่าจะแก้ปัญหาทั้งหมดได้

นายวิระชัย ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า ขณะนี้ยังไม่มีการดำเนินการก่อสร้างใดๆ ทั้งสิ้น โครงการสร้างเขื่อนทั้งหมดยังอยู่ในขั้นตอนการศึกษาความเหมาะสมและผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมเท่านั้น ซึ่งการศึกษาในแต่ละโครงการจะใช้เวลาดำเนินการ 1 ปี และงบประมาณโครงการละ 20 ล้านบาท หากมีความเหมาะสมก็จะกรมชลประทานก็จะทำการคำนวณ ออกแบบรายละเอียดของโครงการในลำดับต่อไป ส่วนการจัดทำผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม หรืออีไอเอ เป็นเรื่องที่กรมทรัพยากรน้ำจะต้องรับช่วงไปดำเนินการ เนื่องจากมีการปรับโครงสร้างและหน้าที่ใหม่

สำหรับรายละเอียดของแต่ละโครงการนั้น เอกสารประกอบการชี้แจง ระบุว่า เขื่อนน้ำก๊ิด จะมีความสูง 58 เมตร สันเขื่อนยาว 250 เมตร ความจุที่ระดับเก็บกักสูงสุด 141 ล้านลบ.ม. ใช้งบประมาณลงทุน 2,957.6 ล้านบาท ระยะเวลาก่อสร้าง 4 ปี เขื่อนแม่แตงมีความสูงของสันเขื่อน 83 เมตร ยาว 800 เมตร ความจุที่ระดับเก็บกักปกติ 112 ลบ.ม. ใช้งบประมาณ 1,639.5 ล้านบาท ส่วนเขื่อนน้ำปิงจะมีความสูงของสันเขื่อน 73 เมตร ยาว 600 เมตร ความจุที่ระดับสูงสุด 85 ล้านลบ.ม. มีพื้นที่ผิวอ่างที่ระดับน้ำนองสูงสุด ประมาณ 1,940 ไร่

นายนิคม พุทธา โครงการจัดการลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบน กล่าวว่า การยกเหตุผลว่าเขื่อนคือเครื่องมือในการแก้ปัญหาน้ำท่วม-น้ำแล้งนั้น ไม่ใช่คำตอบแท้จริงเสมอไป เพราะเขื่อนที่ดีต้องควบคู่ไปกับการบริหารจัดการน้ำที่ดีด้วยเช่นกัน หากน้ำมามากเขื่อนก็ต้องปล่อยน้ำลงไปท่วมอยู่ดี เพราะ

เกินกำลังที่จะเก็บกักได้ ยิ่งไปกว่านั้นสิ่งที่เขื่อนถูกปิดมาเสมอ คือ ปริมาณตะกอนที่สะสมภายในเขื่อน จะเพิ่มขึ้นตลอดเวลา ยิ่งปัจจุบันมีการแปลงสภาพการใช้ที่ดินอย่างรวดเร็ว ทำให้ข้อมูลเรื่องการตกตะกอนของเขื่อน ณ วันที่ศึกษา ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงที่เปลี่ยนไป

“ผมอยากเห็นการแก้ไขปัญหาทั้งระบบ ไม่ใช่แค่เรื่องน้ำท่วมเท่านั้น ต้องคำนึงถึงปัญหาน้ำแล้งด้วย เพราะเชียงใหม่กำลังขยายตัวไปการเป็นเมืองท่องเที่ยว และเมืองอุตสาหกรรมมากขึ้น ยิ่งไปกว่านั้นในระยะหลังทิศทางการจัดการน้ำ และการจัดสรรน้ำได้มุ่งตอบสนองการเติบโตทางภาคธุรกิจ จนละเลยภาคเกษตรและประชาชนผู้ใช้น้ำจำนวนมากไป” นายนิคม กล่าว

นายนิคม กล่าวเสริมว่า กรมชลประทานต้องกลับไปศึกษารายละเอียด และตรวจสอบว่าแผนการพัฒนาแหล่งน้ำที่วางไว้ ไปซ้ำซ้อนกับแผนของหน่วยงานอื่นหรือไม่ เพราะสถานที่ก่อสร้างเขื่อนแม่แตง อ.เวียงแหงนั้นเป็นพื้นที่เดียวกันกับการไฟฟ้าฝ่ายผลิต ได้เคยเสนอให้มีการสร้างเขื่อนเพื่อรองรับการทำเหมืองลิกไนต์เวียงแหงในอนาคตไว้แล้ว หากจะสร้างเขื่อนขึ้นมาจริงๆ ก็ต้องระบุให้ชัดว่าเป็นแหล่งน้ำที่มุ่งตอบสนองกิจกรรมอะไรกันแน่

ต่อประเด็นเดียวกันนี้ นายหาญณรงค์ เยาวเลิศ คณะอนุกรรมการสิทธิในทรัพยากรน้ำและแร่ กรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ กล่าวว่า การที่โครงการแก้ปัญหาทั้งของกรมชลประทานถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างหนัก เพราะไม่มีการเผยแพร่ข้อมูลอย่างละเอียดให้ประชาคมได้รับทราบ อีกทั้งข้อมูลยังไม่สามารถฉายภาพรวมการแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ และไม่ระบุว่าในแต่ละโครงการจะช่วยบรรเทาปัญหาได้อย่างไร หรือคิดเป็นสัดส่วนเท่าใด

“เราไม่สามารถเอาปริมาณกักเก็บน้ำสูงมาอธิบายว่าเขื่อนนั้นๆ จะสามารถแก้ปัญหา น้ำหลากได้เลย เพราะคนมักจะเข้าใจว่าเขื่อนมีความจุมากเท่าไรก็สามารถรองรับได้มากเท่านั้น ยกตัวอย่างเช่น เขื่อนความจุ 100 ลบ.ม. จะเชื่อว่าสามารถรองรับน้ำหลากจำนวน 100 ลบ.ม. ได้ทั้งหมด ทั้งที่ความจริงเขื่อนอาจจะรับน้ำได้เพียง 20 ลบ.ม. เท่านั้น เพราะมีปริมาณน้ำที่กักเก็บเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ดังนั้นตัวเลขจะไม่ได้บ่งบอกประสิทธิภาพของเขื่อนในการแก้ปัญหาเรื่องน้ำเลย” นายหาญณรงค์

นายหาญณรงค์ กล่าวต่อไปว่า เรื่องสถานที่ตั้งของเขื่อนก็เป็นอีกจุดหนึ่งที่ต้องตอบคำถามชัดว่า สถานที่นั้นๆ มีความสามารถในการรองรับปริมาณน้ำในพื้นที่รับน้ำทั้งหมด ที่จะส่งผลกระทบต่อระดับขึ้น-ลง ของแม่น้ำปิงได้ เพราะสถานที่ตั้งของเขื่อนทั้ง 3 แห่ง ล้วนอยู่ในเขตป่าต้นน้ำ ซึ่งสามารถเก็บกักได้เพียงบางส่วนเท่านั้น หากฝนตกหนักบริเวณท้ายเขื่อน น้ำก็จะหลากมาท่วมเมืองเชียงใหม่อยู่ดี

“เชียงใหม่ควรดูตัวอย่างการแก้ปัญหาทั้งของ จ.ชุมพร ที่ประสบความสำเร็จมาแล้ว ด้วยการสร้างคลองระบายน้ำอ้อมเขตเมือง โดยไม่ต้องมีการลงทุนสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ เพราะจาก

ประสบการณ์ที่ผ่านมการก่อสร้างเขื่อนหลายแห่งในประเทศไทย ได้นำไปสู่ความขัดแย้งในสังคม ในมิติต่างๆอย่างมากมาย” นายหาญณรงค์ กล่าวทิ้งท้าย

ถ้าพิจารณาถึงผลกระทบที่เกิดจากการสร้างเขื่อนกรณีศึกษาเขื่อนป่าสักชลสิทธิ์แล้วจะเห็นได้ว่าไม่มีความแตกต่างไปจากการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ในแต่ละครั้งที่ผ่านมา กล่าวคือมีผลกระทบต่อราษฎรที่อยู่ในพื้นที่ ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และคุณภาพชีวิตโดยรวม มีผลกระทบต่อ สาธารณูปโภค สถานที่ราชการ เส้นทางคมนาคม ฯลฯ แต่สิ่งที่เป็นประเด็นน่าสนใจที่ผู้วิจัยต้องการที่จะทำการศึกษาก็คือทัศนคติของประชาชนต่อการสร้างเขื่อนในพื้นที่ ตำบลกี้ดช้าง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่

จากรายงานศึกษาความเหมาะสม โครงการ Kud Multipurpose Project ได้สรุปลักษณะโครงการอ่างเก็บน้ำกี้ด (เขื่อนกี้ด) ไว้ว่า เขื่อนกี้ดเป็นโครงการขนาดใหญ่ เพื่อพัฒนาแหล่งน้ำ โดยใช้สิ่งก่อสร้าง ในเขตลุ่มแม่น้ำแดง โดยจะทำการก่อสร้างที่ บ้านต้นตอง ตำบลกี้ดช้าง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ พิกัด 47 QMB 765-27 ระวัง 4747-I ซึ่งตำแหน่งเขื่อนเดิม เขื่อนกี้ดอยู่ที่บ้าน สบท้าย (อยู่ท้ายน้ำของตำแหน่งเขื่อนที่เสนอประมาณ 2 กิโลเมตร)

ลักษณะของตำบลกี้ดช้าง

ตำบลกี้ดช้าง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งอยู่ที่ทิศตะวันตกเฉียงเหนือของตัวเมือง เชียงใหม่ ห่างจากอำเภอเมืองเชียงใหม่ประมาณ 64 กิโลเมตร และตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของที่ว่าการอำเภอแม่แตง อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอแม่แตง 24 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับหน่วยงานราชการ เทศบาล และอำเภอใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่
ทิศใต้	ติดต่อกับ	ตำบลบ้านช้าง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	ตำบลอินทิล อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	ตำบลป่าแป๋ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่

ตำบลกี้ดช้าง มีเนื้อที่ประมาณ 306.25 ตารางกิโลเมตร

ภูมิประเทศ

ลักษณะภูมิประเทศเป็นภูเขาสลับซับซ้อน พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาอยู่ในเขตป่าสงวนและอุทยานแห่งชาติห้วยน้ำดัง มีแม่น้ำสำคัญที่ไหลผ่าน ได้แก่ แม่น้ำแดง

จำนวนหมู่บ้าน

องค์การบริหารส่วนตำบลกีดช้าง มีพื้นที่รับผิดชอบทั้งหมด 8 หมู่บ้าน อยู่ในเขตรับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนตำบลกีดช้างทั้งสิ้น ได้แก่

1. บ้านเมืองกีด	หมู่ที่ 1	มีจำนวน	344	ครัวเรือน
2. บ้านแม่ตะมาน	หมู่ที่ 2	มีจำนวน	135	ครัวเรือน
3. บ้านสบถ้าย	หมู่ที่ 3	มีจำนวน	148	ครัวเรือน
4. บ้านต้นขาม	หมู่ที่ 4	มีจำนวน	53	ครัวเรือน
5. บ้านห้วยน้ำคัง	หมู่ที่ 5	มีจำนวน	105	ครัวเรือน
6. บ้านทุ่งละคร	หมู่ที่ 6	มีจำนวน	71	ครัวเรือน
7. บ้านป่าข้าวหลาม	หมู่ที่ 7	มีจำนวน	119	ครัวเรือน
8. บ้านผาปู่จอม	หมู่ที่ 8	มีจำนวน	81	ครัวเรือน

สภาพเศรษฐกิจของตำบลกีดช้าง

อาชีพ

การประกอบอาชีพหลักของประชากรในตำบล ได้แก่ การทำนา, ทำสวน (ลิ้นจี่, ส้ม, กะหล่ำปลี, ลำไย, ข้าวโพด), ค้าขาย และรับจ้างทั่วไป

หน่วยธุรกิจในเขต อบต.

- บั้มน้ำมันย่อย (บั้มหลอด)	8	แห่ง
- โรงสี	3	แห่ง
- ปางช้าง	6	แห่ง
- ท่าแพ	10	แห่ง
- บ้านเช่า (Home stay)	25	แห่ง
- ร้านค้าปลีก	90	แห่ง

สภาพสังคมของตำบลกีดช้าง

การศึกษา

- โรงเรียนที่อยู่ในเขตองค์การบริหารส่วนตำบล	4	แห่ง
1. โรงเรียนบ้านเมืองกีด	หมู่ที่ 1	
2. โรงเรียนบ้านแม่ตะมาน	หมู่ที่ 2	

3. โรงเรียนบ้านต้นขาม หมู่ที่ 4
4. โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนไลออนส์มหาจักร 9 หมู่ที่ 7
- ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก 3 แห่ง
1. ศูนย์เด็กเล็กบ้านเมืองกืด หมู่ที่ 1
 2. ศูนย์เด็กเล็กบ้านห้วยน้ำดัง หมู่ที่ 5
 3. ศูนย์เด็กเล็กบ้านป่าข้าวหลาม หมู่ที่ 7

สถาบันและองค์กรทางศาสนาของตำบลกืดช้าง

- วัด 5 แห่ง
1. วัดเมืองกืด หมู่ที่ 1
 2. วัดแม่ตะมาน หมู่ที่ 2
 3. วัดสบกาย หมู่ที่ 3
 4. วัดต้นขาม หมู่ที่ 4
 5. วัดทุ่งละคร หมู่ที่ 6
- โบสถ์คริสต์ 4 แห่ง
1. บ้านเมืองกืด หมู่ที่ 1
 2. บ้านทุ่งยี่วะ หมู่ที่ 3
 3. บ้านทุ่งละคร หมู่ที่ 6
 4. บ้านป่าข้าวหลาม หมู่ที่ 7

การสาธารณสุข

- สถานีอนามัยประจำตำบล 1 แห่ง
1. สถานีอนามัยบ้านแม่ตะมาน หมู่ที่ 2

ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

- ป้อมตำรวจ 1 แห่ง
1. บ้านสบกาย หมู่ที่ 3

หน่วยราชการในเขตตำบล

- ที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบลกืดช้าง กระทรวงมหาดไทย

- โรงเรียนประถมศึกษาหมู่ที่ 1,2	กระทรวงศึกษาธิการ
- โรงเรียนประถมศึกษาหมู่ที่ 7	สำนักงานตำรวจแห่งชาติ

การคมนาคม

ถนนติดต่อระหว่างหมู่บ้าน ระหว่างตำบล เข้าสู่อำเภอ มีการคมนาคมทางบกโดยทางรถยนต์ มีถนนสายหลักในการคมนาคมติดต่อระหว่างตำบลและระหว่างหมู่บ้านในตำบล คือ

- สายทางบ้านปากกว้าง – บ้านแม่ตะมาน – บ้านผาปู่จอม
- สายทางบ้านห้วยไร่ – บ้านเมืองกีด – บ้านป่าข้าวหลาม

นอกจากนี้ยังมีถนน โคร่งข่ายที่แยกจากถนนสายหลักผ่านในหมู่บ้าน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นถนนคอนกรีตเสริมเหล็กและลูกรัง

จุดเด่นพื้นที่ของตำบลกีดช้าง

ตำบลกีดช้าง อยู่ในอำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นตำบลขนาดเล็ก มี 8 หมู่บ้าน การคมนาคมค่อนข้างจะไม่สะดวก พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขา ป่าไม้ มีสถานที่ท่องเที่ยว ได้แก่ แก่งกีด, อุทยานแห่งชาติห้วยน้ำดัง ฯลฯ การประกอบอาชีพของประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีรายได้ค่อนข้างน้อย งบประมาณในการบริหารการพัฒนาองค์การบริหารส่วนตำบลกีดช้างจึงมีอยู่อย่างจำกัด

ลักษณะของตำบลแม่ก้า

ประวัติความเป็นมา

ตำบลแม่ก้า เดิมเป็นสถานที่แลกเปลี่ยนและซื้อขายสินค้า ระหว่างพ่อค้าที่เดินทางมาจากภาคกลางกับราษฎรในพื้นที่บริเวณใกล้เคียง คือ จังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดลำพูน ในสมัยก่อนใช้เส้นทางคารุญจทางน้ำเป็นหลัก โดยพ่อค้าจะขนถ่ายสินค้าและแลกเปลี่ยนสินค้ากันที่ท่าน้ำ ซึ่งในปัจจุบันคือ "บ้านแม่ก้า" ทางราชการได้ตั้งเป็นตำบลจึงใช้ชื่อว่า "ตำบลแม่ก้า" ซึ่งเป็นสำเนียงของทางภาคเหนือมาจากคำว่า "แม่ก้า"

สภาพทั่วไปของตำบล

ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของอำเภอสันป่าตอง พื้นที่เป็นแนวยาวขนานกับลำน้ำปิง ระยะทาง 14 กม.

อาณาเขตตำบล

- ทิศเหนือ ติดกับ ต.ทุ่งด้อม อ.สันป่าตอง และ ต.หนองตอง อ.หางดง จ.เชียงใหม่
- ทิศใต้ ติดกับ ต.บ้านกลาง, ต.ท่าวังพร้าว อ.สันป่าตอง จ.เชียงใหม่
- ทิศตะวันออก ติดกับ อ.ป่าซาง จ.ลำพูน
- ทิศตะวันตก ติดกับ ต.มะขามหลวง, ต.มะขุนหวาน, ต.บ้านกลาง, ต.ท่าวังพร้าว อ.สันป่าตอง จ.เชียงใหม่

ข้อมูลอาชีพของตำบล

อาชีพหลัก ทำนา ทำสวน รับราชการ ค้าขาย

ข้อมูลสถานที่สำคัญของตำบล

1. องค์การบริหารส่วนตำบลแม่แก้ว
2. วัดพระพุทธสันติปาการัง
3. สถานีอนามัย
4. วัดป่าเจดีย์เหลี่ยม

สภาพพื้นที่และระบบสาธารณูปโภค

จำนวนครัวเรือนที่มีไฟฟ้าใช้ในเขต อบต. 7,743 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 100.00 ของพื้นที่

สรุปได้ว่า การสร้างเขื่อนในเขตพื้นที่อำเภอแม่แตง โครงการสร้างเขื่อนกั้นในปัจจุบันนี้ กรมชลประทานได้กำหนดไว้ที่บ้านต้นตอง ตำบลกุดช้าง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ พิกัด 47 QMB 765-272 ระวัง 4747-1 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการบรรเทาปัญหาขาดแคลนน้ำสำหรับการเกษตร การอุปโภคบริโภค การรักษาระบบนิเวศน์ท้ายน้ำ การป้องกันบรรเทาอุทกภัยของพื้นที่ชุมชน และพื้นที่การเกษตรในพื้นที่ตอนล่างของกลุ่มน้ำแม่แตง และกลุ่มน้ำปิงตอนบน

ลักษณะของกลุ่มประชาชนตัวอย่างที่ใช้ทำการศึกษาทัศนคติ

ประชาชนในหมู่ที่ 1 ตำบลกุดช้าง อำเภอแม่แตง และประชาชนในหมู่ที่ 8 ตำบลแม่แก้ว อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ส่วนใหญ่เป็นชาวพื้นเมืองเชียงใหม่ มีภาษาเมืองหรือภาษาล้านนาเป็นภาษาพูด และมีประเพณีวัฒนธรรมตามแบบชาวล้านนา

แต่ลักษณะประชาชนของหมู่ที่ 3 ตำบลกุดช้าง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นพื้นที่ใช้ทำการศึกษาเป็นชาวเขาเผ่าอาข่า (อีก้อ) ซึ่งมีภาษาโลโลในมณฑลยูนนานทางตอนใต้เป็นภาษาพูด กับเผ่าลาหู่ (มุเซอ) ภาษาพูดของมุเซอจัดอยู่ในตระกูลจีน - ทิเบตมีลักษณะเป็นภาษาคำโดด ไม่มีเสียงพยัญชนะสะกด แบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม คือกลุ่มภาษา "ล่าหู่ณะ" (มุเซอคำ) และกลุ่มภาษา "ล่าหู่ณี" (มุเซอเหลื่อง) และในการติดต่อสื่อสารระหว่างมุเซอกลุ่มต่าง ๆ รวมทั้งอีก้อ ลีซอ จีนฮ่อ พวกนี้มักจะใช้ภาษาถิ่น "มุเซอคำ" (ล่าหู่ณะ) เป็นภาษากลางอาศัยอยู่ร่วมกัน และทั้งเผ่าอาข่า กับลาหู่มีประเพณีวัฒนธรรมประจำเผ่าของตน

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

นาท และ พูลทรัพย์ (2528: 78-79) ได้กล่าวถึงเขื่อนเมืองไทยไว้ว่า เมืองไทยเรามีเขื่อนมากมาย ทั้งเขื่อนชลประทาน เขื่อนพลังงานไฟฟ้าและเขื่อนอนกประสงค์ แต่ละเขื่อนใช้เงินลงทุนนับพันๆ ล้านบาท แม้ขณะนี้ประชาชนทุกคนก็ยังทำหน้าที่ส่งเงินกู้ทั้งเงินต้นและดอกเบี้ยอยู่ตลอดเวลา แต่ยังไม่เคยมีใครได้วัดผลอย่างจริงจังเลยว่าการสร้างเขื่อนเหล่านี้ได้ผลคุ้มค่าหรือไม่ พิจารณาโดยง่ายคือ ในขณะที่ทุกคนก็ทราบดีว่าเขื่อนส่วนใหญ่ไม่มีใครจะมีน้ำ น้ำมันจืดราคาครั้งใดก็กระทบกระเทือนถึงค่ากระแสไฟฟ้าทุกครั้ง ถ้าจะเปรียบไปแล้วเสมือนว่าเราซื้อคูปองใหญ่แต่ใสน้ำไว้เพียงน้อยนิด ดังนั้นแสดงว่าคูปองนั้นต้องแพงมาก เมื่อคิดถึงผลประโยชน์ใช้สอยที่จะได้รับจากมัน ขณะที่สร้างก็ว่าเขื่อนจะมีอายุใช้งานได้อย่างน้อย 50 ปี แต่เดี๋ยวนี้ไม่เป็นที่แน่ใจได้เลยแล้ว เพราะตะกอนตกทับถม ทำให้ดีขึ้นเร็วมากเนื่องจากผลของการทำลายป่าไม้เหนือเขื่อน ซึ่งยิ่งอายุการใช้งานของเขื่อนน้อยลง ต้นทุนก็ยิ่งสูงขึ้น ผู้เขียนยังมีความเห็นว่า การสร้างเขื่อนในเมืองไทย การประมาณต้นทุน ความสูญเสียทางทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมซึ่งเกิดจากการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศน์ที่เกิดจากการสร้างเขื่อนต่ำกว่าความเป็นจริง ไปมาก ควรมีการศึกษาวิจัยให้ละเอียดก่อนที่จะทุ่มเทเงินในการสร้างเขื่อนเพิ่มขึ้นอีก

มนัส (2532: 66) ได้แบ่งกลุ่มของประชาชนที่จะได้รับผลกระทบทั้งในทางบวกและลบ ออกเป็น 4 กลุ่ม คือ

1. ประชากรที่ต้องอพยพ เพราะบ้านเรือน ไร่ นา ถูกลำน้ำท่วม
2. ประชากรที่ผู้อพยพจากบริเวณที่ถูกลำน้ำท่วมเข้าไปอยู่อาศัยร่วมด้วย
3. ประชากรที่อาศัยอยู่ในเขตสร้างเขื่อน แต่ไม่ถูกลำน้ำท่วมและไม่ต้องอพยพออกไป
4. ประชากรที่อพยพจากที่อื่นๆ เข้ามาอยู่ในทะเลสาบหลังเขื่อน

ในจำนวนประชากรทั้ง 4 กลุ่มนี้ กลุ่มแรกเป็นปัญหาที่สำคัญต่อการดำเนินการสร้างเขื่อน ทั้งนี้เพราะเป็นกลุ่มประชากรที่ต้องอพยพไปตั้งถิ่นฐานใหม่ ซึ่งประชากรเหล่านี้ส่วนใหญ่ยังรักถิ่นฐานเดิมไม่อยากจะย้ายออกไป แต่เมื่อถูกบังคับ วนคืนที่ดิน ก็จำเป็นต้องอพยพไปตั้งถิ่นฐานใหม่ ประชากรที่ต้องอพยพในงานวิจัยนี้ คือ กลุ่มประชาชนในหมู่ 7 ตำบลกีดช้าง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ และประชากรที่อาศัยอยู่ในเขตสร้างเขื่อน แต่ไม่ถูกน้ำท่วมและไม่ต้องอพยพออกไปในงานวิจัยนี้ คือ กลุ่มประชาชนในหมู่ 1 ตำบลกีดช้าง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ส่วนประชากรที่อพยพจากบริเวณที่ถูกน้ำท่วมเข้าไปอยู่อาศัยร่วมกับ ประชากรที่อพยพจากที่อื่นๆ เข้ามาอยู่ในทะเลสาบหลังเขื่อน ในงานวิจัยนี้ยังไม่มีคำตอบเนื่องจากการสร้างเขื่อนยังไม่เกิดขึ้น

มนัส ได้กล่าวเน้นในเรื่องดังกล่าวไว้อีกว่า ปัญหาการตั้งถิ่นฐานใหม่ของประชากรที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนา ที่ต้องมีการสร้างเขื่อน และอ่างเก็บน้ำใหญ่ได้กลายเป็นปัญหาที่มีความสำคัญ และมีความสลับซับซ้อนมากที่สุด เมื่อเปรียบเทียบกับปัญหาอื่นๆ ที่อาจเกิดขึ้นจากโครงการ และให้ความเห็นเพิ่มเติมไว้ว่า อาจเป็นด้วยสาเหตุของความสำคัญ และความซับซ้อนของปัญหานี้เอง ที่ทำให้ผู้มีหน้าที่รับผิดชอบโครงการพัฒนาไม่ให้ความสำคัญ หรือมองข้ามความเดือดร้อนของประชาชนกลุ่มน้อยที่ต้องอพยพออกจากบริเวณอ่างเก็บน้ำ ไปหาที่ตั้งถิ่นฐานใหม่เหล่านี้ เพื่อมิให้เป็นที่กล่าวขานว่าโครงการพัฒนาละเลย หรือทอดทิ้งประชากรผู้ได้รับความเดือดร้อนจากโครงการ

ชูศักดิ์ (อ้างใน อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2), 2543) จากบทความเรื่อง “ชุมชนกับการจัดการทรัพยากรน้ำในภาคเหนือ” ซึ่งได้กล่าวถึง เขื่อนขนาดใหญ่: ที่มีของความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรน้ำ ไว้ว่า ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรน้ำ โดยรวมศูนย์อำนาจของรัฐนั้น มีอีกรูปแบบหนึ่งที่เกิดจากความขัดแย้งที่ชัดเจนมากนั่นคือประเด็นเรื่อง “เขื่อน” ซึ่งไม่ว่าวัตถุประสงค์ของการสร้างเขื่อนจะเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าหรือเพื่อการชลประทานก็ตาม ก็ล้วนแต่เป็นสาเหตุที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งทั้งสิ้น และจากงานศึกษาที่มีมา สะท้อนให้เห็นว่าความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในช่วงแรกของการสร้างเขื่อนในประเทศไทย (ราวปี พ.ศ.2504 เป็นต้นมา) ยังไม่เกิดขึ้นชัดเจนนัก แต่หลังจากที่เขื่อนแรก (เขื่อนภูมิพล) สร้างแล้วเสร็จ และมีโครงการการสร้างเขื่อนตามมามาก ความขัดแย้งจึงเริ่มปรากฏให้เห็นและเข้มข้นขึ้นเรื่อยมา ในช่วงแรกความขัดแย้งส่วนใหญ่จะวนเวียนจำกัดอยู่กับกลุ่มเล็กๆ คือ กลุ่มชาวบ้านที่ถูกอพยพโยกย้าย หรือได้รับผลกระทบโดยตรงจากการสร้างเขื่อนมากกว่าจะกลายเป็นประเด็นสาธารณะ (public issue) เหมือนในปัจจุบัน

ในคำอธิบายของรัฐนั้น เชื้อขนาดใหญ่นั้นเป็นเครื่องมือในการจัดการทรัพยากรน้ำ (หรือลุ่มน้ำ) ที่ดีที่สุด ทั้งเพื่อการผลิตกระแสไฟฟ้า การชลประทาน การประมง การควบคุมน้ำท่วม การท่องเที่ยว และการผลักดันน้ำเค็ม แต่ในทางกลับกัน ท่ามกลางการอ้างถึงผลดีของการสร้างเขื่อนของภาครัฐ ได้มีการต่อสู้คัดค้านการสร้างเขื่อนเกิดขึ้นควบคู่ไปกับนโยบายการสร้างเขื่อน จนทำให้โครงการเขื่อนบางโครงการไม่สามารถดำเนินการได้ เช่น เขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุง เป็นต้น ในบางโครงการแม้ว่ารัฐบาลจะสามารถสร้างเขื่อนได้สำเร็จ แต่การต่อสู้ของชาวบ้านก็ยังคงดำรงอยู่ เช่น เขื่อนปากมูล เขื่อนป่าสัก นอกจากนั้นยังมีปรากฏการณ์ที่สำคัญเกี่ยวกับการชุมนุมประท้วงเพื่อเรียกร้องค่าชดเชยที่แม้ว่าเขื่อนจะสร้างไปแล้วกว่า 20 ปีแล้วก็ตาม เช่น โครงการเขื่อนแก่งเสือเต้น ได้เกิดการต่อต้านการสร้างเขื่อนแห่งนี้อย่างเข้มแข็ง แม้ว่าเวลาจะผ่านมานานกว่า 10 ปี

รูปแบบการต่อสู้ที่สำคัญในปัจจุบันคือ การรวมตัวกันของชาวบ้านที่เดือดร้อนจากการสร้างเขื่อน ทั้งที่สร้างเสร็จแล้วและยังไม่ได้สร้าง ในนามของกลุ่มชาวบ้านที่เดือดร้อนจากการสร้างเขื่อนที่เป็นหนึ่งกลุ่มปัญหาหลักของสมัชชาคนจน ซึ่งประเด็นดังกล่าวคือ เรื่องผลกระทบต่อระบบนิเวศทั้งป่าไม้ สัตว์ป่า พรรณพืช และระบบนิเวศแม่น้ำ ผลกระทบต่อแหล่งโบราณคดี ความล้มเหลวในประสิทธิภาพของการชลประทาน ปัญหาความไม่ปลอดภัยของเขื่อน ความไม่เหมาะสมทางเศรษฐศาสตร์ ความไม่เหมาะสมในการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่กับทางเลือกอื่นๆ ในการจัดการน้ำ รวมทั้งความไม่เป็นธรรมในการจัดการทรัพยากร และกระบวนการกำหนดนโยบายที่ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน

ปรากฏการณ์ความขัดแย้งเรื่องเขื่อนในภาคเหนือในปัจจุบัน ซึ่งเป็นที่รับทราบกันในวงกว้างคือ โครงการแก่งเสือเต้น เพื่อกั้นลำน้ำยม ซึ่งมีพื้นที่ดำเนินการในเขตจังหวัดแพร่และพะเยา โครงการเขื่อนแก่งเสือเต้นนั้นเดิมมีเป้าหมายเพื่อการผลิตกระแสไฟฟ้า จึงเป็นโครงการในความรับผิดชอบของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย แต่ต่อมาได้โอนให้อยู่ในความรับผิดชอบของกรมชลประทาน โดยอ้างเหตุผลในการสร้างเขื่อนเพื่อการชลประทาน และเพื่อผันน้ำไปยังเขื่อนภูมิพลและเขื่อนสิริกิติ์ในฤดูแล้ง

แม้ว่าเหตุผลในการคัดค้านการสร้างเขื่อน จะไม่เกี่ยวข้องโดยตรงกับเรื่องการจัดการน้ำโดยท้องถิ่น หากแต่เป็นเรื่องของผลกระทบจากการอพยพชาวบ้านในเขตพื้นที่โครงการ และเหตุผลในเรื่องของผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมก็ตาม แต่หากพิจารณาให้ถ่องแท้แล้วจะพบว่าเรื่องสำคัญที่เป็นหัวใจในความขัดแย้งของชาวบ้านกับโครงการแก่งเสือเต้นหรือกรมชลประทานคือ เรื่องของสิทธิในการจัดการดูแลทรัพยากรของท้องถิ่นเอง และรวมถึงการเรียกร้องการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในโครงการที่จะมีผลกระทบต่อพวกเขาเหล่านั้นเอง

ประสิทธิ์พร ได้กล่าวในบทความเรื่อง “ปัญหาเขื่อนปากมูล: บทเรียนและทางออกของสังคมไทย ภายใต้อุ้งมือ ธนาकर โลก” ถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการก่อสร้างเขื่อนปากมูลไว้ว่า การก่อสร้างเขื่อนปากมูลได้ดำเนินการไปท่ามกลางการประท้วง การคัดค้านจากชาวบ้านอย่างต่อเนื่อง การก่อสร้างสัน เขื่อนและทางระบายน้ำ ได้มีการทำการระเบิดแก่งอย่างน้อยสองแก่งเพื่อทำร่องระบายน้ำ และการกักเก็บน้ำที่ทำให้น้ำต้อง ท่วมแก่งต่างๆ อีกกว่า 50 แก่ง ยิ่งก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศน์สายน้ำเป็นอย่างมากโดยเฉพาะผลกระทบต่อพันธ์ปลา จนทำให้รัฐบาลต่อมาตั้งกรรมการขึ้นมาศึกษาผลกระทบและได้มีการจ่ายค่าชดเชยให้กับชาวบ้านมากกว่าสี่พันครอบครัวในเวลาต่อมา ขณะที่ กฟผ. อ้างว่าได้สร้างบันไดปลาโจนเพื่อให้ปลาข้ามไปยังต้นน้ำ แต่ในความเป็นจริงแล้วปลาไม่สามารถ ข้ามไปได้จริงตามที่ กฟผ. ได้โฆษณาไว้

ด้านเศรษฐกิจ ความคุ้มทุน เมื่อ โครงการเขื่อนปากมูลสร้างเสร็จจริงในปี 2537 ได้มีการใช้งบประมาณเพิ่มขึ้นเกือบสองเท่า ของงบที่ตั้งไว้คือ 3,880 ล้านบาท เป็น 6,600 ล้านบาท ซึ่งในเวลาต่อมาผลการศึกษาของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาแห่งประเทศไทย TDRI. ภายใต้การอำนวยการของคณะกรรมการเขื่อนโลก ได้ชี้ให้เห็นว่าโครงการเขื่อนปากมูลนั้นไม่มีความ คุ้มทุน ถือว่าเป็นโครงการที่ล้มเหลว ไม่คุ้มค่าต่อการลงทุนแม้จะคำนวณต่อไปอีก 50 ปีตามที่โครงการคาดการณ์ไว้เพื่อให้ได้มาซึ่งวัตถุ ไม่ว่าจะเป็น โบสถ์ วิหารที่โครงการเขื่อนปากมูลมอบให้ การโยกย้ายโบราณสถาน โบราณวัตถุ วัตถุอาราม ไม่ต้องรวมถึงโบราณสถาน โบราณวัตถุที่ยังไม่ได้สำรวจตรวจสอบอย่างรอบครอบ

ด้านสาธารณสุข สุขภาพอนามัยของชาวบ้านย่านแยลงอันเนื่องมาจากไม่มีรายได้ ไม่มีปลาในแม่น้ำให้จับต่อไป ในทางกลับกัน เมื่อเกิดการกักเก็บน้ำน้ำจึงเน่าเสีย เป็นแหล่งแพร่เชื้อโรค จากสถิติของกระทรวงสาธารณสุขชี้ให้เห็นถึงการเกิดโรคพยาธิใบไม้ในตัยสูงขึ้น เพราะน้ำนิ่งเชื้อโรคมก อีกทั้งยังต้องวิตกกังวลกับโรคพยาธิใบไม้ในเลือด ซึ่ง กฟผ. ยืนยันว่าไม่มี ขณะที่กระทรวงสาธารณสุขกลับรณรงค์และจัดอบรมในการป้องกันให้กับชาวบ้านทุกหมู่บ้านในระแวกอ่างเก็บน้ำจนชาวบ้านไม่กล้า ลงน้ำ อีกทั้งการระบาดของหอนคัน ทำให้ชาวบ้านบางคนที่ไม่สามารถลงน้ำได้เพราะเกิดผื่นคันตามตัวอย่างมีอาจหลีก เลี่ยงได้

ด้านระบบนิเวศน์ ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะเรื่องพันธ์ปลา ที่มีจำนวนและปริมาณลดลงอย่างมาก จนชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบโดยตรงต้องออกมาชุมนุมเรียกร้องให้ กฟผ. รัฐบาล และธนาकर โลก ร่วมกันรับผิดชอบต่อผลที่เกิดขึ้นในวัน นี้ โดยชาวบ้านได้เรียกร้องให้ทั้ง 3 องค์กรนี้จัดหาที่ดินให้ครอบครัวละ 15 ไร่ เพื่อเยียวยาและฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชนสอง ริมฝั่งแม่น้ำมูน ชาวบ้านได้รวมตัวกันจัดตั้งหมู่บ้านแม่มูนมันขึ้นขึ้นที่ริมสันเขื่อนปากมูล มาตั้งแต่วันที่ 23 มีนาคม 2542 ในปัจจุบัน เพื่อยืนยันชื่อเรียกร้องที่พึงมีพึงได้ตามสิทธิที่ตนเองควรได้รับ หากแต่หน่วยงาน

และองค์กรที่เกี่ยวข้อง ทั้ง กฟผ. รัฐบาล และธนาคารโลก กลับเพิกเฉย ปิดข่าว ปิดหู ปิดตา ประชาชน อย่างต่อเนื่อง รายงานของธนาคารโลก ระบุว่าชาวบ้าน อยู่ดีกินดี จับกุมขายรายได้ดีกว่าเดิม รัฐบาลไทยป้ายสีว่าชาวบ้านไม่ได้เดือดร้อน ชาวบ้านที่มาชุมนุมมีเบื้องหลังต้องการล้มรัฐบาล กฟผ. กล่าวหาว่าชาวบ้านมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นแต่มีมือที่สามมายุยงการชุมนุมจึงยึดเชื้อและยาวนาน นั่นเป็นการชี้ชัด ถึงการไม่ยอมรับความเป็นจริงที่ประจักษ์อยู่ต่อหน้า

ด้านพลังงานไฟฟ้า จากผลการศึกษาของคณะกรรมการเขื่อนโลก ได้ชี้ให้เห็นว่า เขื่อนปากมูล ไม่สามารถผลิตพลังงานได้ตาม ที่โฆษณาไว้ และยังผลิตจริงน้อยมากไม่ถึง 1 เปอร์เซ็นต์ ของพลังงานที่ใช้อยู่ในประเทศไทย อีกทั้งท่ามกลางวิกฤตเศรษฐกิจ ที่เกิดขึ้น ความต้องการพลังงาน ลดลงเป็นอย่างมาก จึงแทบจะไม่มี ความจำเป็นที่ต้องใช้พลังงาน ไฟฟ้าที่ผลิตจากเขื่อนปากมูล ซึ่งผลิตได้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น

เป็นความจริงที่เกิดขึ้น และยังคงดำรงอยู่ในปัจจุบัน ที่ชาวบ้านคนยากคนจนถูกกระแสด การพัฒนากระหน่ำทำลายจน ชุมชนล่มสลาย ธรรมชาติถูกทำลายจนย่อยยับ นอกจากนั้นยังจะหวัง ผีงการแก้ไขปัญหามาจากหน่วยงาน หรือองค์กรที่ก่อปัญหา อย่าง กฟผ. รัฐบาล และธนาคารโลก ไม่ได้เป็นแน่แท้ ประชาชนจึงต้องรวมตัวกัน ประสานงานกัน จนก่อเกิดเป็นเครือข่าย องค์กร ประชาชนที่เข้มแข็งในนาม สมัชชาคนจน กระนั้นก็ตาม กฟผ. รัฐบาล และธนาคารโลก ก็ไม่ได้ใส่ใจ ในปัญหาปล่อย ให้ชาวบ้านต้องเผชิญกับปัญหาที่ตน ไม่ได้ก่อให้เกิดขึ้น จนนักวิชาการจากหลาย ส่วนจึงได้ร่วมกันจัดเวทีระดมความคิดกัน

กนกวรรณ (2547 : 133-137) ได้ศึกษาวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาและฟื้นฟูเศรษฐกิจชุมชน : กรณีศึกษาชุมชนลุ่มน้ำที่ได้รับผลกระทบจากการก่อสร้างเขื่อนปากมูล ได้กำหนดพื้นที่ศึกษาโดย เลือกลุ่มบ้าน 3 แห่งในอำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ที่แต่ละหมู่บ้านตั้งหลักแหล่งแตกต่างกันออกไปตามสภาพของระบบนิเวศของกลุ่มน้ำมูลตอนล่าง หมู่บ้านแรกคือหมู่บ้านวังสะแบงได้ ตำบลหนองแสงใหญ่ หมู่บ้านที่สองคือหมู่บ้านหนองแสงใหญ่ ตำบลหนองแสงใหญ่ และหมู่บ้านสุดท้ายคือหมู่บ้านระเว ตำบลระเว อ.โขงเจียม แล้วได้ทำการวิเคราะห์ถึงความสำคัญของวัฒนธรรม ในฐานะที่เป็นกลไกการฟื้นฟูระบบนิเวศและวิถีชีวิตชุมชนหลังจากมีเขื่อนปากมูลทั้งในมุมมอง ของชาวบ้านผู้คัดค้านและมุมมองของชาวบ้านผู้สนับสนุนเขื่อนปากมูลโดยสรุปไว้ดังนี้

1. มโนทัศน์ชาวบ้านเกี่ยวกับวัฒนธรรมท้องถิ่นที่สัมพันธ์กับการจัดการทรัพยากร

ชาวบ้านปากมูลในพื้นที่ศึกษาที่พัฒนาการทางวัฒนธรรม สังคม เศรษฐกิจที่สัมพันธ์อย่าง แนบแน่นกับการเข้าถึง การใช้ และการจัดการทรัพยากรในลุ่มน้ำมูล จากการศึกษาประวัติศาสตร์

การตั้งถิ่นฐานและความเป็นมาของชาวบ้านอย่างเป็นทางการเป็นองค์รวมพบว่าชาวบ้านที่อยู่ตั้งหมู่บ้านริมลำน้ำสายหลักคือลำน้ำมูลมีระบบเศรษฐกิจแบบผสมผสานระหว่างการหาปลา การทำนา เพาะปลูก พืชผักและการเลี้ยงสัตว์ การหาปลาจะเป็นอาชีพที่สร้างรายได้มากที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับรายได้ที่มาจากการทำนา ยกเว้นรายได้จากการรับจ้างนอกภาคการเกษตรซึ่งมีมากขึ้นในระยะหลังจากการสร้างเขื่อนปากมูล นอกจากนี้ยังพบว่าระบบนิเวศ “ลวงปลา” เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านจากที่ต่างๆ อพยพมาตั้งหมู่บ้านริมแม่น้ำมูลเพื่อจับปลาและ “ลวงปลา” เป็นพื้นที่ทางสังคมที่สำคัญสำหรับการสร้าง “วัฒนธรรมปลา” ร่วมกันซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่เป็นแก่นแกนสำคัญของการสร้างความสำนึกความเป็นชุมชนท้องถิ่นที่พึ่งพาอาศัยทรัพยากรแม่น้ำร่วมกันและมีการจัดการทรัพยากรดังกล่าวอย่างเป็นระบบพื้นฐานของการสร้างและการรับรู้ในจารีตการปฏิบัติกรของมีกรรมสิทธิ์ร่วมในการเข้าถึงใช้และจัดการลวงปลา

มโนทัศน์ของชาวบ้านต่อวัฒนธรรมเพื่อสร้างเศรษฐกิจปลาจึงเป็นมโนทัศน์ที่สะท้อนให้เห็นในเรื่องของการรับรู้และเข้าใจในเรื่องลวงปลาที่เป็นระบบนิเวศที่มีความซับซ้อนหลากหลายแตกต่างกันไปตามสภาพของระบบภูมิศาสตร์และภูมิประเทศในแม่น้ำมูลตอนล่าง และลวงปลามีความสัมพันธ์อย่างซับซ้อนกับเครื่องมือการจับปลา สภาพของแม่น้ำมูลที่แปรผันไปตามฤดูกาลที่ทำให้ลวงปลาบางแห่งหายไปบางแห่งมีขึ้นมาแทนที่ อีกทั้งแปรผันไปตามพืชพรรณต่างๆ ในน้ำตลอดจนขึ้นกับสภาพความขรุขระของปลาบางประเภทบางชนิดและบางฤดูกาล อย่างไรก็ตามชาวบ้านในชุมชนทั้งที่ติดกับแม่น้ำมูลและแม่น้ำสาขาบ้านหรือหมู่บ้านที่อยู่ห่างไกลจากแม่น้ำมูลมีความรับรู้และเข้าใจการเปลี่ยนแปลงไปมาของลวงปลาได้แตกต่างกัน และสามารถเข้าถึงลวงปลาได้แตกต่างกัน เช่น หมู่บ้านที่อยู่ไกลจากแม่น้ำมูลจะเข้าถึงลวงปลาได้ช่วงหน้าแล้ง ในขณะที่ชาวบ้านในหมู่บ้านริมแม่น้ำมูลสามารถเข้าใจความซับซ้อนและเข้าถึงลวงปลาได้ทุกฤดูกาลมากกว่า ดังนั้นลวงปลาจึงเป็นกลไกสำคัญในการกำหนดอัตลักษณ์ทางสังคมของชาวบ้านปากมูลตอนล่างให้มีความเป็น “ชาวประมง” มากกว่าการเป็น “ชาวนา” เพราะทรัพยากรลวงปลาคือฐานทรัพยากรในท้องถิ่นที่สำคัญในกำหนดอาชีพและวัฒนธรรมของการอยู่ร่วมกัน เช่น วัฒนธรรมการช่วยเหลือพึ่งพาอาศัย การร่วมแรงร่วมใจ การเคารพกรรมสิทธิ์ในการเข้าถึงลวงปลา และการมีอำนาจและกรรมสิทธิ์ร่วมในการใช้ลวงปลาที่มีกระจายไปตามลำน้ำมูลตอนล่าง

นอกจากนี้วัฒนธรรมของชาวบ้านแถบนี้ประการสำคัญที่ทำให้ความเป็นชุมชนประมงดำรงอยู่ได้ (ก่อนการสร้างเขื่อนปากมูล) นั่นคือการสร้างระบบความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สอดคล้องกับทรัพยากรที่มีอยู่ซึ่งเป็นระบบความรู้ที่เกิดจากการสังเกตสังกและตกทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่นจนกระทั่งปัจจุบัน ระบบความรู้นี้ประกอบด้วยความรู้เกี่ยวกับปลา ชนิดปลา การจับปลา การผลิตเครื่องมือ การใช้เครื่องมือที่เหมาะสมตามฤดูกาลและชนิดของปลา เป็นต้น ความรู้ดังกล่าว

เป็นสัญลักษณ์ที่ชี้ให้เห็นว่าชาวบ้าน คนใด/กลุ่มไหนมีฐานะความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจและสังคมมากกว่าผู้อื่นและสามารถสร้างการยอมรับให้เป็น “นายพรานปลา” ผู้ยิ่งใหญ่เหนือกว่าใครๆ ในชุมชน สะท้อนให้เห็นถึงระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้นั้นกับคนกลุ่มอื่นๆ ในสังคมท้องถิ่น

2. ทักษะของชาวบ้านต่อศักยภาพของทรัพยากรลุ่มน้ำมูลตอนล่างเพื่อฟื้นฟูระบบเศรษฐกิจชุมชน

ในทักษะของชาวบ้านพบว่าทรัพยากรในแม่น้ำมูลก่อนและหลังการสร้างเขื่อนมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างชัดเจน โดยเฉพาะทรัพยากรปลาและทรัพยากรที่เป็นอาหารธรรมชาติต่างๆ ได้ลดลงอย่างเห็นได้ชัดส่งผลกระทบต่อระบบวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับการเข้าถึง การใช้และการจัดการทรัพยากร เช่น วัฒนธรรมปลา โดยที่ชาวบ้านไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรปลาดังกล่าวได้เหมือนก่อนมีเขื่อนปากมูล การสูญหายไปของระบบนิเวศลวงปลา และการหายไปของปลาเพราะเขื่อนกั้นขวางเส้นทางอพยพระหว่างแม่น้ำมูลและแม่น้ำโขง ชาวบ้านละทิ้งเครื่องมือประมงเพราะไม่มีปลาให้จับ การสูญเสียอาชีพและรายได้ที่เป็นรายได้หลักของชาวบ้าน (ไม่นับรายได้ที่มาจากการค้าขายแรงงาน) การสูญเสียอัตลักษณ์และศักดิ์ศรีของความเป็นชาวประมงเพราะเกิดปัญหาความขัดแย้งต่างๆ ทางสังคมและทางการเมืองทั้งในและระหว่างชุมชน ทั้งกับหน่วยงานราชการและรัฐเกิดความแตกต่างกันในชุมชนระหว่างผู้สนับสนุนให้มีเขื่อนกับกลุ่มผู้คัดค้านเขื่อน ชาวบ้านผู้สนับสนุนเขื่อนปากมูลเห็นว่า การเปิดเขื่อนปากมูลเป็นบางช่วงของปี (ตามมติ ครม. ปลายปี 2545) ก็สามารเพิ่มศักยภาพทางการผลิตของแม่น้ำมูลได้เพราะปลาก็เข้ามาวางไข่ในแม่น้ำมูลได้ ทำให้ทรัพยากรปลามีมากขึ้นและชาวบ้านก็สามารถดำรงอยู่ได้ในขณะที่ฝ่ายต่อต้านเขื่อนที่เรียกกลุ่มตนว่าสมัชชาคนจนเห็นว่าการเปิดประตูเขื่อนปากมูลถาวรเท่านั้นจึงจะสามารถฟื้นฟูศักยภาพของแม่น้ำมูลเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนได้

3. ระบบวัฒนธรรมที่ไม่เอื้อต่อการพัฒนาระบบเศรษฐกิจ

วัฒนธรรมชุมชนที่ไม่เป็นอุปสรรคสำคัญที่ไม่เอื้อต่อการพัฒนาระบบเศรษฐกิจที่อาศัยทรัพยากรจากแม่น้ำมูลคือวัฒนธรรมความขัดแย้งทางสังคมระหว่างชาวบ้านอันเนื่องมาจากการสร้างเขื่อนปากมูล ฝ่ายที่เห็นด้วยกับการมีเขื่อนเห็นว่าเขื่อนช่วยให้ท้องถิ่นและประเทศชาติพัฒนา นอกจากนี้ยังมีทัศนคติว่าฝ่ายสมัชชาคนจนเป็นกลุ่มที่เรียกร้องไม่สิ้นสุดสร้างความปั่นป่วนให้เกิดขึ้นกับคนในชุมชนและทำให้เกิดความรุนแรงตลอดจนไม่ยอมรับกฎกติกาต่างๆ ที่รัฐเสนอให้ ฝ่ายนี้เห็นว่าการเปิดประตูเขื่อนปากมูลถาวรตามเงื่อนไขที่สมัชชาคนจนเสนอมิได้ช่วยให้เกิดการพัฒนาระบบเศรษฐกิจเนื่องจากชาวบ้านมิได้พึ่งพาแม่น้ำมูลเหมือนเช่นที่ผ่านมา ชาวบ้านสามารถปรับตัว

และพึงพาทรัพยากรจากแหล่งอื่นๆ ได้มากขึ้น เช่น ทรัพยากรป่า ความรู้ใหม่จากภายนอก การค้าขายแรงงาน การจับปลาขายโดยใช้เครื่องมือประมงน้ำลึกที่รัฐให้ทุนมาซื้อครบครันละ 5,000 บาท การเลี้ยงปลาในไร่ นา หรือในบ่อปลา การทอผ้า การทำไม้กวาด การทำหัตถกรรมอื่นๆ และชาวบ้านรุ่นหลังๆ ก็ได้ให้ความสนใจในการหาปลาขายเหมือนรุ่นพ่อแม่ เพราะห่างเหินการทำประมงมานาน ในทางตรงกันข้ามจากข้อมูลพบว่า ฝ่ายที่คัดค้านเขื่อนปากมูลเห็นว่ารัฐเป็นกลไกและอุปสรรคที่สำคัญทำให้การพัฒนาและฟื้นฟูระบบนิเวศของแม่น้ำมูลไม่สามารถทำได้ เพราะควบคุมกลไกการจัดการทรัพยากรในแม่น้ำมูล

4. การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมเพื่อการฟื้นฟูเศรษฐกิจชุมชน

จากการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลพบว่าชาวบ้านมีความแตกต่างกันในแนวทางการฟื้นฟูระบบนิเวศเพื่อฟื้นฟูระบบเศรษฐกิจชุมชน ตลอดระยะเวลาการต่อสู้ที่ยาวนานนับ 10 ปีชาวบ้านฝ่ายสมัชชาคนจนได้ยืนยันให้สังคมทั่วไปในวงกว้างเห็นว่าพวกเขาคือกลุ่ม “เกษตรกรที่ทำประมง” ที่กำหนดจากระบบนิเวศลวงปลา อัตลักษณ์ของความเป็นชาวประมงนี้ได้สร้างวัฒนธรรมปลาขึ้นมาโดยที่คนในท้องถิ่นรู้จักกันดีและเข้าใจกันเองเป็นอย่างดี

การผลิตซ้ำจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ผ่านพิธีกรรมปลาน้ำจืดเป็นการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมอีกครั้ง ที่เกิดขึ้นช่วงที่มีการเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูล ชาวบ้านจับปลาน้ำจืดในแม่น้ำมูลได้หลายตัว ชาวบ้านมีความเชื่อว่า หากใครจับได้ต้องทำพิธีกรรม โดยเชิญพระมาทำพิธี และชาวบ้านมาร่วมทำบุญ หากไม่ทำพิธีกรรมชาวบ้านผู้จับได้จะ ได้รับเคราะห์ร้าย การทำพิธีกรรมของชาวบ้านสะท้อนให้เห็นถึงการนำระบบความเชื่อเกี่ยวกับทรัพยากรในแม่น้ำมาผลิตซ้ำอำนาจของท้องถิ่น โดยการต่อยอดถึงความสำคัญของพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรแม่น้ำและพิธีกรรมดังกล่าวช่วยรื้อฟื้นให้คนในชุมชนมีความสัมพันธ์ทางสังคมให้มาขึ้นอีกครั้งหลังจากที่พิธีกรรมนี้ได้สูญหายไปจากชุมชนนับแต่มีเขื่อน การรื้อฟื้นพิธีกรรมนี้มีความสัมพันธ์อย่างยิ่งกับการฟื้นคืนมาของระบบนิเวศอย่างชัดเจน กล่าวคือการเปิดประตูเขื่อนปากมูลทำให้ปลาที่เคยหายไปช่วงปิดประตูเขื่อน 10 ปี ได้กลับคืนมาอีกครั้งและการกลับมาของระบบนิเวศมีความสำคัญต่อการฟื้นฟูไม่เฉพาะระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวบ้านแต่รวมถึงระบบเศรษฐกิจปลาโดยรวม (ระบบแม่ค้าปลา ระบบขนส่งปลา ร้านค้าขายอุปกรณ์การจับปลา) เพราะปลาคือแหล่งรายได้แก่ชาวบ้านอีกครั้งแม้จะไม่มากเท่ากับช่วงก่อนมีเขื่อน

ชาวบ้านสมัชชาคนจนได้สร้างวัฒนธรรมของการต่อรองในการเข้าถึงทรัพยากรลวงปลา โดยการนำเสนอให้รัฐบาลเปิดประตูเขื่อนปากมูลถาวร กระบวนการต่อรองดังกล่าวกระทำโดยการยื่นหนังสือเป็นทางการถึงรัฐบาล การประท้วง หน้าทำเนียบ การรายงานให้ข่าวและข้อมูลผ่านสื่อ

สิ่งพิมพ์ต่างๆ รวมทั้งการนำเสนอผลงานวิจัยของตนเอง เหตุผลที่ต้องการให้เปิดประตูเขื่อนปากมูลถาวรเนื่องจากข้อมูลที่น่าเสนอของนักวิชาการด้านพลังงานที่พบว่าเขื่อนปากมูลมิได้ผลิตกระแสไฟฟ้าได้จริงตามที่กล่าวอ้างโดย กฟผ. และการทดลองเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูลที่ผ่านมาเพื่อให้มหาวิทยาลัยอุบลราชธานีศึกษาถึงผลกระทบและแนวทางการฟื้นฟูระบบนิเวศ ระยะ 1 ปี มิได้ทำให้ความมั่นคงของไฟฟ้าในภาคอีสานตอนล่างได้รับผลกระทบแต่ประการใด ดังนั้นเหตุผลที่สำคัญที่สุดของการนำเสนอให้เปิดประตูเขื่อนปากมูลถาวรคือต้องการให้ชาวบ้านเข้าถึงลวงปลาได้ตลอดปีเช่นเดิมและชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบต้องการพึ่งพาอาศัยแม่น้ำมูลในการสร้างศักยภาพเพื่อการพึ่งตนเองขณะเดียวกันเนื่องจากปิดประตูเขื่อนปากมูลที่ผ่านมาทำให้ชาวบ้านสูญเสียอาชีพประมงและละทิ้งเครื่องมือประมง พร้อมๆ กับการสูญหายไปของภูมิปัญญาและความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศและระบบประมงพื้นบ้าน ชาวบ้านสมัชชาคนจนจึงได้ต่อรองกับรัฐในหลายประเด็นควบคู่กันไปกับการขอให้เปิดประตูเขื่อนเพื่อฟื้นฟูเศรษฐกิจชุมชน ได้แก่ การฟื้นฟูอาชีพการหาปลาโดยใช้เครื่องมือประมงแบบพื้นบ้าน การฟื้นฟูการทำงานในกลุ่มน้ำมูลแบบเกษตรอินทรีย์ การฟื้นฟูการทำสวนผักกิมน้ำมูล และการฟื้นฟูการแปรรูปผลผลิต เป็นต้น

นอกจากนี้ สมัชชาคนจนยังได้สร้างวัฒนธรรมการต่อสู้ในรูปแบบหนึ่งโดยการสร้างวาทกรรมเรื่องแม่น้ำมูลเป็นแม่น้ำมรดกของลูกหลาน พวกเขาได้เปลี่ยนตัวพยัญชนะ ที่เขียนคำว่ามูล ที่มีตัวสะกดเป็น ล. เป็น มูน ที่มีตัวสะกดเป็น น. แทน ซึ่งหมายถึง “มรดก” รวมทั้งการผลิตบทกลอนคำพื้นบ้านเกี่ยวกับผลดีที่เกิดขึ้นจากการเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูลพร้อมกับสร้างกลไกให้มีการรับรู้ในกลุ่มชาวบ้านในกลุ่มน้ำ ตลอดจนการสร้างและจัดระบบความรู้ด้วยวิธีศึกษาอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ ชาวบ้านเรียกงานวิจัยตนเองว่า “งานวิจัยไทบ้าน” โดยนำเสนอเกี่ยวกับแม่น้ำมูล การจับปลา วิถีชีวิต การเปลี่ยนแปลงของชีวิตชาวบ้านก่อน หลังการสร้างเขื่อนและระหว่าง การทดลองเปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูล โดยสรุป กระบวนการทางวัฒนธรรมที่สมัชชาคนจนสร้างขึ้นเพื่อเป็นกลไกสำคัญในการฟื้นฟูระบบนิเวศและวิถีชีวิตและเพื่อต่อรองกับกลุ่มต่างๆ ในสังคม

ในฝ่ายของชาวบ้านผู้สนับสนุนการก่อสร้างเขื่อนปากมูลเชื่อและยอมรับการตัดสินใจของรัฐและเห็นว่ารัฐกำหนดแนวทางการพัฒนาและการฟื้นฟูระบบนิเวศและวิถีชีวิตเกี่ยวกับเขื่อนปากมูลได้เหมาะสมแล้ว คือการยอมรับว่าการเปิดประตูเขื่อนปากมูล 4 เดือนในแต่ละปีเป็นแนวทางที่ดีและเหมาะสมที่สุดในการบริหารจัดการเขื่อนปากมูลเพื่อการฟื้นฟูเศรษฐกิจ เพราะนอกจากชาวบ้านจะหาปลาได้แล้วในช่วงเปิดประตูเขื่อนและช่วงที่ปิดก็ยังสามารถหาปลาได้เนื่องจากปลาถูกกักไว้โดยเขื่อน การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยก็สามารถผลิตกระแสไฟฟ้าได้ และน้ำในแม่น้ำมูลไม่แห้งในฤดูแล้งและไม่กระทบต่อการทำการเกษตรและการเลี้ยงสัตว์ นอกจากนี้กลุ่มผู้สนับสนุนเขื่อนปากมูลเห็นว่าวัฒนธรรมการไม่สร้างความแตกแยกและแบ่งเป็นฝ่ายต่างๆ จะช่วยให้เกิดความสงบ

เรียบร้อยของสังคมท้องถิ่น การมีกลุ่มสมาชิกคนจนทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งเพิ่มขึ้นไปอีก การฟื้นฟูชีวิตระบบนิเวศและเศรษฐกิจชุมชน ควรที่จะพบกันครึ่งทางโดยยึดหลักต่างฝ่ายต่างได้ประโยชน์ร่วมกัน กล่าวโดยสรุปคือ ฝ่ายที่เห็นด้วยกับการมีเขื่อนใช้วัฒนธรรมแบบรัฐข้าราชการเป็นกลไกในการฟื้นฟูระบบนิเวศและฟื้นฟูเศรษฐกิจชุมชนที่สัมพันธ์กับระบบนิเวศ ได้แก่ การเชื่อฟังรัฐ การไม่ได้แย้ง การให้ความสำคัญกับผู้นำทางการ การมีแนวคิดเพื่อเห็นแก่ประโยชน์ของส่วนรวมและประเทศชาติ

จะเห็นว่าชาวบ้านมีทัศนคติที่หลากหลายต่อประเด็นการใช้วัฒนธรรมเพื่อการฟื้นฟูทรัพยากรแม่น้ำมูลในการพัฒนาเศรษฐกิจ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกรณีที่ชาวบ้านมีวิถีชีวิตที่แตกต่างกันในเรื่องมุมมองเกี่ยวกับมนุษย์และธรรมชาติ ความเข้าใจในบริบททางสังคมของทรัพยากรและความรู้และความเข้าใจในการจัดการทรัพยากรในลุ่มน้ำ

สถาพร (2541) จากการค้นคว้าแบบอิสระเรื่อง “ทัศนคติของเกษตรกรต่อการสร้างเขื่อนดักตะกอนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่สา ตำบลสะเมิงเหนือ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่” ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาถึงทัศนคติของเกษตรกรเกี่ยวกับการสร้างเขื่อนดักตะกอน นอกจากนี้ยังศึกษาระดับการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการสร้างเขื่อนดักตะกอน และเพื่อศึกษาปัญหาและอุปสรรคในการสร้างเขื่อนดักตะกอน

ผลการศึกษาสรุปไว้ว่า ทัศนคติของเกษตรกรกับการสร้างเขื่อนดักตะกอนขึ้นอยู่กับที่ได้รับฟังข่าวสารต่างๆ ไม่ว่าจะทางสื่อสิ่งพิมพ์, ทางการประชุมสัมมนา, การเข้ารับการฝึกอบรมจากเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานที่อยู่ในหมู่บ้าน เจ้าหน้าที่เข้าไปส่งเสริมให้เกษตรกรเห็นประโยชน์ของการสร้างเขื่อนดักตะกอนจะต้องมีการประชาสัมพันธ์หรือจัดการฝึกอบรมการนำเกษตรกรไปศึกษาดูงานเพื่อให้เห็นประโยชน์ของการสร้างเขื่อนดักตะกอน การวิจัยในครั้งนี้จะเห็นได้ว่าการสร้างเขื่อนดักตะกอนเกษตรกรซึ่งไม่ได้รับความรู้ความเข้าใจ ไม่ได้รับการฝึกอบรมตลอดจนขาดการประชาสัมพันธ์จากเจ้าหน้าที่ที่เข้ามาดำเนินการสร้างเขื่อนดักตะกอน เพราะฉะนั้นเกษตรกรจึงมีทัศนคติที่ไม่เห็นด้วยและมีการต่อต้าน มีการเดินขบวนประท้วงโครงการฯว่าจะมาเบี่ยงเบนทางน้ำและกักน้ำไม่ให้ชาวบ้านได้ใช้บ้าง จนกระทั่งได้มีการประชุมชี้แจงเกี่ยวกับประโยชน์ที่เกษตรกรจะได้รับจากการสร้างเขื่อนดักตะกอน เกษตรกรจึงตกลงให้โครงการฯ ทำการสร้างเขื่อนดักตะกอนได้ เมื่อเวลาผ่านไป เมื่อถึงฤดูฝนเขื่อนสามารถเก็บกักน้ำไว้ได้และเมื่อเข้าสู่ฤดูร้อนเกษตรกรก็มีน้ำไว้ใช้ตลอดจึงทำให้เกษตรกรมีความรู้ ความเข้าใจและความตระหนักถึงประโยชน์ที่ได้รับจากการสร้างเขื่อนดักตะกอน เกษตรกรจึงไม่มีการต่อต้านและยอมรับให้โครงการฯ สร้างเขื่อนดักตะกอนได้

การศึกษาครั้งนี้ ได้เสนอแนะเจ้าหน้าที่ควรจะสร้างความรู้ ความเข้าใจให้กับชุมชนโดยการประชาสัมพันธ์ การจัดการฝึกอบรม การพาไปศึกษาดูงาน อีกทั้งให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมก่อนที่จะดำเนินการสร้างเขื่อนดักตะกอน อีกทั้งอบรมให้เกษตรกรรู้จักการตั้งกองทุนหมู่บ้าน และรัฐควรประสานกับเอกชนเพื่อที่จะหากองทุนเข้าไปในหมู่บ้านเพื่อทำประโยชน์ให้กับชุมชนในหมู่บ้าน และยังเสนอแนะให้สร้างจิตสำนึกให้เกษตรกรรู้จักรักและหวงแหนเขื่อนดักตะกอน ช่วยกันดูแลบำรุงรักษาเสมือนหนึ่งเป็นสมบัติของชาวบ้านเอง

พัฒนาพงษ์ (2536) จากวิทยานิพนธ์เรื่อง “ผลตอบแทนจากการโยกย้ายต่อโอกาสทางรอดทางเศรษฐกิจของราษฎรที่อพยพจากการสร้างเขื่อน (ศึกษากรณีเขื่อนรัชชประภา)” ได้ทำการศึกษางานอพยพราษฎร โครงการฯ เขื่อนหาลาน มีที่มาจากปัญหาการขาดแคลนน้ำและไฟฟ้า จึงเกิดแนวความคิดว่าควรจะมีการสร้างเขื่อนเพื่อกักเก็บน้ำที่มีมากในฤดูฝน และนำไปใช้ในฤดูอื่น ๆ ที่ปริมาณน้ำมีน้อย แต่แนวความคิดดังกล่าว ก็ถูกคัดค้านจากผู้ที่มีความคิดว่าการสร้างเขื่อน จะเกิดประโยชน์ไม่คุ้มกับผลเสียที่ตามมา ในเรื่องของพื้นที่ป่าไม้ และอื่น ๆ

ในส่วนของผู้คัดค้าน ได้กล่าวถึงกลุ่มผู้เสียประโยชน์จากการสร้างเขื่อนกลุ่มหนึ่ง กลุ่มดังกล่าว คือกลุ่มผู้อพยพ อันเนื่องมาจากบ้านเรือน ที่ทำกิน จะถูกน้ำท่วมเมื่อมีการสร้างอ่างเก็บน้ำหรือเขื่อนขนาดใหญ่ การติดตามความเป็นอยู่ดังกล่าวจึงเป็นจุดประสงค์ของงานวิจัยชิ้นนี้ และในการศึกษาวิจัย ได้ศึกษาในกรณีเขื่อนเขื่อนหาลาน หรือ เขื่อนรัชชประภา เป็นกรณีศึกษา

จุดประสงค์ของการศึกษา คือ การศึกษาถึงโอกาสทางรอดในทางเศรษฐกิจของราษฎรที่อพยพที่ทำกิน อันเนื่องมาจากโครงการฯ เขื่อนหาลาน ว่า ค่าชดเชยต่าง ๆ ที่พวกเขาได้รับ ไม่ว่าจะเป็นเงินค่าตอบแทน สิทธิประโยชน์ และสาธารณูปโภคต่าง ๆ ในที่ดินทำกินใหม่ต่าง ๆ เหล่านี้เพียงพอที่จะทำให้พวกเขาประกอบอาชีพ จนมีรายได้เพียงพอในการเลี้ยงครอบครัวในที่ทำกินใหม่หรือไม่ และจุดประสงค์อีกประการหนึ่งคือ การศึกษาถึงทัศนคติของผู้ที่ถูกโยกย้าย ว่าพวกเขา มีทัศนคติอย่างไร ต่อการอพยพ และผลตอบแทนที่ได้รับ ในการอพยพครั้งนี้

กลุ่มประชากรในการศึกษาคือ ราษฎรในหมู่บ้านเขื่อนหาลานทั้งหมด ซึ่งมีทั้งสิ้นประมาณ 400 ครอบครัว กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ศึกษา มีประมาณ 80 ครอบครัว หรือประมาณร้อยละ 20 ของกลุ่มประชากร

ผลจากการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูล ได้ข้อสรุปว่า ผลตอบแทนที่การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ (กฟผ.) จ่ายให้แก่ผู้อพยพ ยังไม่เพียงพอ เนื่องจาก ผลตอบแทนที่ผู้อพยพได้รับ เป็นเพียงผลตอบแทนในระยะสั้น ผู้อพยพขาดความช่วยเหลืออย่างต่อเนื่องในระยะยาว ในที่ทำกินพื้นที่ใหม่

มีปัญหาหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการขาดเอกสารสิทธิในที่ดินผืนใหม่ ดินไม่เหมาะแก่การเพาะปลูก ที่สำคัญคือ ปัญหาหนี้สินของชาวบ้านผู้อพยพ

การแก้ปัญหา สามารถกระทำได้ โดยทางผู้รับผิดชอบในโครงการ คือ กฟผ. ควรให้ความช่วยเหลือแก่ผู้อพยพในระยะยาว มากกว่า การจ่ายเงินค่าชดเชย ซึ่งจะส่งผลเพียงระยะสั้นเท่านั้น เกี่ยวกับเรื่องของการตัดสินใจในโครงการขนาดใหญ่ ปัจจุบันเป็นลักษณะของการอนุมัติโครงการจากส่วนกลาง จึงควรมีการกระจายอำนาจสู่ภูมิภาคเพื่อคนในท้องถิ่น จะได้ตัดสินใจอนาคตของพวกเขาเอง และควรให้ผู้ที่ได้รับผลกระทบโดยตรงจากโครงการขนาดใหญ่ต่าง ๆ มีส่วนรับรู้ข่าวสารของโครงการ และมีส่วนในการตัดสินใจในการอนุมัติหรือไม่อนุมัติโครงการ ทั้งนี้เพื่อเป็นการรักษาสิทธิประโยชน์ขั้นพื้นฐาน ตามระบอบประชาธิปไตย

อัญญา (2545) จากวิทยานิพนธ์เรื่อง “ผลกระทบของปัญหาเขื่อนปากมูลต่อความมั่นคงแห่งชาติ” ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาถึงสาเหตุ ความเป็นมาของปัญหาเขื่อนปากมูลและปัญหาดังกล่าวส่งผลกระทบต่อความมั่นคงแห่งชาติอย่างไรบ้าง รวมทั้งแนวโน้มของปัญหา ไปจนถึงนำเสนอมาตรการในการยุติหรือบรรเทาความรุนแรงของปัญหาที่เกิดขึ้นในอนาคต

ผลการศึกษารูปไว้ว่า สาเหตุของปัญหาเขื่อนปากมูลจึงอยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมทางการเมืองแบบอำนาจนิยม ที่ฝังรากลึกในสังคมไทยมาช้านาน ซึ่งปลูกฝังให้คนไทยมีแนวโน้มยอมรับอำนาจของผู้นำ ขอมเชื่อฟังผู้นำ และผู้นำเองก็มีทัศนคติว่า ประชาชนไม่สนใจในกิจกรรมของรัฐและความเป็นไปของบ้านเมืองเท่าใดนัก เฉื่อยชาและมักถูกรอบงำจึงเป็นผู้กำหนดนโยบายเสียเอง และหล่อหลอมแนวความคิดให้แก่ประชาชน วัฒนธรรมทางการเมืองแบบอำนาจนิยม และทัศนคติของผู้นำ เช่นนี้ มีอิทธิพลอย่างมากต่อการกำหนดนโยบายใดๆ ซึ่งทำให้นโยบายสะท้อนความชอบของผู้นำ และมีลักษณะของการพัฒนาจากบนลงล่างตลอดเวลา โครงการปากมูลก็เกิดจากการถูกรอบงำด้วยแนวคิดนี้ และมีขั้นตอนต่างๆ ที่ถูกสั่งการจากบนลงล่าง อำนาจ การตัดสินใจรวมอยู่ที่ศูนย์กลาง ผ่านความเห็นชอบของจากหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องซึ่งต่างมีความชอบอย่างเดียวกัน

ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อนปากมูลนั้น สิ่งที่เห็นได้ชัดเจนก็คือ ความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นพันธุ์ปลาที่ลดลง พืช ผัก สมุนไพร ป่าบุ่งป่าทาม รวมทั้งแก่งต่างๆ ถูกน้ำท่วมและเสียหายขณะก่อสร้างเขื่อน ทำให้ระบบนิเวศลำน้ำมูลเปลี่ยนไป ส่งผลต่อคุณภาพดินและน้ำลดลง กระทบต่อความมั่นคงทางสิ่งแวดล้อม และปัญหาสาธารณสุข สืบเนื่องไปถึงอาชีพประมง เกษตรกรรมและอาชีพหาของป่า ก็ได้รับผลกระทบไปด้วย การขาดแคลนอาหารการกิน รายได้หลักอันเนื่องมาจากการหาปลา และภาคเกษตรกรรมอื่นๆ ก็ลดลงไปด้วย กระทบถึงความ

มั่นคงด้านเศรษฐกิจของชุมชนชาวบ้านต้องอพยพโยกย้ายไปหางานทำภายนอกชุมชนเป็นแรงงานนอกระบบมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรุงเทพมหานคร ส่งผลถึงปัญหาคนจนในเมือง ความแออัด เกิดปัญหาสังคมตามมาอีกมากมาย ชุมชนล่มสลาย วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นสูญหาย ขณะเดียวกันวัฒนธรรมแบบเมืองก็หลั่งไหลเข้ามาแทนที่ กระทั่งความมั่นคงทางสังคม-วัฒนธรรม

ผู้ศึกษาพอจะสรุปแนวทางแก้ไขและเสนอแนะสำหรับปัญหาปากมดูล ซึ่งอาจเป็นแนวทางสำหรับปัญหาความขัดแย้งจากโครงการของรัฐ โครงการอื่นๆ ต่อไป ดังนี้

1. การกำหนดนโยบายสาธารณะของรัฐนั้น รัฐควรเปิดโอกาสให้ประชาชนที่ได้รับผลกระทบโดยตรงและทางอ้อม ได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการกำหนดนโยบายร่วมกัน เพื่อที่จะป้องกันความขัดแย้งจากนโยบายนั้น ที่จะนำไปสู่ความสูญเสียทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม
2. รัฐบาลในฐานะเป็นผู้กำหนดนโยบาย จะต้องแสวงหาข้อมูลที่มีความน่าเชื่อถือเกี่ยวกับนโยบายที่จะดำเนินการ และศึกษาผลได้-ผลเสียที่จะเกิดขึ้นจากนโยบายให้รอบด้าน
3. บทบาทของรัฐในการกำหนดนโยบายสาธารณะ จะต้องมีความพร้อมที่จะเปิดเผยข้อมูลทุกด้าน และทุกขั้นตอนให้ประชาชนที่จะได้รับผลกระทบโดยตรงและประชาชนโดยทั่วไปรับรู้ และสอบถามเกี่ยวกับนโยบายเพิ่มเติม รวมทั้งเสนอความคิดเห็นต่อนโยบายนั้นๆ ได้
4. การดำเนินการช่วยเหลือผู้ได้รับผลกระทบของรัฐบาล จะต้องดำเนินการอย่างจริงจังและต่อเนื่อง
5. การจ่ายค่าชดเชยมิใช่คำตอบของการแก้ปัญหา เป็นการแก้ไขปัญหาที่ไม่ยั่งยืนเทียบไม่ได้กับการรักษาทรัพยากรท้องถิ่นเอาไว้

ฉะนั้นที่สำคัญการแก้ปัญหาคควรมองให้ลึกซึ้งถึงวิถีชีวิตวัฒนธรรมของชุมชนนั้นๆ เพื่อทำความเข้าใจว่า ชาวบ้านได้รับผลกระทบอย่างไร เพราะชาวบ้านที่อยู่ห้วงงาน เหนือเขื่อน ได้เขื่อนได้รับความเดือดร้อนต่างกันย่อมต้องการการแก้ไขปัญหที่ต่างๆ กัน จึงจะเป็นการแก้ไขปัญหาที่สอดคล้องกับชุมชนนั้นๆ และเนื่องจากปัญหาเขื่อนปากมูลยังคงดำรงอยู่และทางออกของปัญหายังไม่ชัดเจน ท่ามกลางการต่อสู้กันด้วยข้อมูลการศึกษาวิจัยของแต่ละฝ่าย งานศึกษาทางวิชาการที่เป็นกลางจากนักวิชาการที่เป็นที่ยอมรับจึงเป็นทางออกที่ดีที่สุดขณะนี้ ซึ่งอาจจะนำไปสู่การยอมรับจากทุกฝ่ายในอนาคต ถ้าแต่ละฝ่ายยอมรับในเหตุผลและความจำเป็นซึ่งกันและกัน อย่างไรก็ตามความขัดแย้งก็ไม่ก่อให้เกิดผลในทางลบเสมอไป ความขัดแย้งที่เกิดการเรียนรู้ร่วมกันก็นำไปสู่การสร้างสรรค์สังคมให้เกิดสันติภาพได้ต่อไป

จันทนา (2535: 168) ได้สรุปผลการศึกษาความเป็นไปในกระบวนการปรับเปลี่ยนพบว่า เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมีลักษณะหลายประการ พอสรุปได้ดังนี้

1. เห็นได้ว่าข้อบกพร่องของเขื่อนอีกประการหนึ่งคือ ทำให้เกิดความแตกแยก ขัดแย้งในหมู่ประชาชน

2. ลักษณะอีกประการหนึ่งที่สำคัญคือ มีเรื่องของการฉกฉวย, แย่งชิงผลประโยชน์ทางธุรกิจ และอำนาจทางการเมือง ทำให้แต่ละกลุ่มรุมเร้าเสนอแต่เหตุผล ข้อคิดเห็นของฝ่ายตน โดยปิดเครื่องที่จะรับฟังแง่มุมข้อเท็จจริงอีกด้านหนึ่ง

3. การแย่งชิงของการเมืองระหว่างประเทศเข้ามาในกระบวนการกำหนดนโยบาย ซึ่งแสดงถึงความก้าวหน้าของเทคโนโลยีทางการสื่อสาร

4. ผลกระทบต่อภาวะแวดล้อม โดยเฉพาะต่อพื้นที่ป่าไม้ ระบบนิเวศบก นิเวศน้ำ ก่อให้เกิดภาวะความขัดแย้งระหว่าง ฝ่ายอนุรักษ์ กับฝ่ายพัฒนา และเกิดเป็นข้อควรพิจารณาของระบบเศรษฐกิจที่โตอย่างไรทิศทางทำให้สังคมต้องเสียต้นทุนทางสังคมสูงมากยากที่จะรื้อฟื้นให้กลับสู่สภาพเดิมได้ โครงการอนุรักษ์และฟื้นฟูธรรมชาติ และสภาพแวดล้อมตามนโยบายการพัฒนาที่เน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจไม่ทัน

5. มีผลประโยชน์ทางธุรกิจ และอำนาจทางการเมืองทางธุรกิจ และอำนาจทางการเมือง

6. ลักษณะอำนาจนิยมของรัฐบาลทหาร

7. ความเป็นไปต่างๆ อันซับซ้อนที่เกิดขึ้นในกระบวนการปรับเปลี่ยนดังกล่าวข้างต้นทำให้เกิดลักษณะในกระบวนการตัดสินใจของรัฐบาล “ความยืดหยุ่น”, “การประนีประนอม”, “การถ่วงดุล”, “ตามกระแส” เป็นความจำเป็นและออกมาในรูปของกลยุทธ์

8. แต่เมื่อรัฐบาลไม่มีทางเลือกอื่น ที่เหมาะสมกว่า หรือตระหนักว่าสถานการณ์ความเป็น “รัฐบาล” ของตนกำลังอ่อนด้อยและล่อแหลมต่อความเป็น “รัฐบาลที่ไร้เสถียรภาพ” จนรัฐไม่มีเวลาสำหรับแก้ปัญหาในเรื่องอื่นๆ เลย เมื่อถึงเวลานั้นรัฐอาจต้องใช้นโยบาย “ฟื้นกระแส” บ้างดังเช่น การลงมติอนุมัติสำหรับโครงการปากมูล ทั้งๆ ที่กระแสต่อต้านก็ยังมีรุนแรงอยู่เป็นต้น

อรุณศรี (2533: 99-129) ศึกษาสภาพเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ จังหวัดอุตรดิตถ์ โดยกำหนดศึกษาประชากรที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในอ่างเก็บน้ำจำนวน 100 ครัวเรือนและได้ทำการเปรียบเทียบสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมระหว่างก่อนและหลังการตั้งถิ่นฐานของประชากรในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ โดยใช้การวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive Analysis) สำหรับแจกแจงและสรุปสภาพทางสังคม ส่วนสภาพทางเศรษฐกิจได้ใช้ Willcoxon Test ทดสอบร่วมด้วย ดังมีรายละเอียดดังนี้

1. การเปรียบเทียบสภาพทางเศรษฐกิจระหว่างก่อนและหลังการตั้งถิ่นฐานของประชากร ในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ มีรายละเอียดดังนี้

1.1. การเปรียบเทียบจากรายได้ต่อปี

จากการศึกษาการเปรียบเทียบสภาพทางเศรษฐกิจของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำระหว่างก่อนและหลังการย้ายจากรายได้ต่อปี โดยใช้ Willcoxon Test พบว่ารายได้ต่อปีของประชากรมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ กล่าวคือรายได้ต่อปีหลังการย้ายเข้ามาอยู่ในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์มากกว่ารายได้ต่อปีของประชากรก่อนย้ายเข้ามาอยู่ในอ่างเก็บน้ำแห่งนี้ นั่นก็คือสภาพทางเศรษฐกิจ (รายได้) ของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำดีกว่าสภาพทางเศรษฐกิจที่อยู่ในถิ่นที่อยู่เดิม

1.2. การเปรียบเทียบด้านทรัพย์สิน

การเปรียบเทียบด้านทรัพย์สิน ได้ศึกษาเปรียบเทียบในเรื่องต่อไปนี้

1.2.1. การมีเงินเก็บออม พบว่าก่อนย้าย คร่าวเรือนของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำมีเงินเก็บออมเป็นส่วนน้อย (ร้อยละ 34.00) ส่วนหลังการย้ายครัวเรือนมากกว่าครึ่งมีเงินเก็บออมร้อยละ 64.00 โดยก่อนย้ายครัวเรือนมีเงินเก็บออมต่อเดือนโดยเฉลี่ยเท่ากับ 184.70 บาท ส่วนหลังการย้ายครัวเรือนมีเงินเก็บออมต่อเดือนโดยเฉลี่ยเท่ากับ 490.30 บาท

การที่ครัวเรือนของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำมีเงินเก็บออมในอัตราร้อยละสูงกว่าก่อนย้ายและมีเงินเก็บออมต่อเดือนโดยเฉลี่ยสูงกว่าก่อนย้าย อาจเป็นเพราะครัวเรือนดังกล่าวเมื่อได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำสามารถประกอบอาชีพต่างๆ ทำให้มีรายได้มากกว่ารายได้จากการประกอบอาชีพในแหล่งที่อยู่เดิม เมื่อครัวเรือนมีรายได้เพิ่มขึ้นการเก็บออมก็ย่อมมีมากขึ้น

1.2.2. การมีทรัพย์สิน จากการศึกษาพบว่า การมีทรัพย์สินในครัวเรือนของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำ ส่วนใหญ่ก่อนย้ายครัวเรือนมีทรัพย์สินประเภทของใช้ในบ้านในอัตราร้อยละค่อนข้างสูง ได้แก่ วิทยุ เฟอร์นิเจอร์ โทรทัศน์ และพัดลม คิดเป็นร้อยละ 85.0, 86.0, 33.0 และ 30.0 ตามลำดับ ส่วนหลังการย้ายครัวเรือนมีทรัพย์สินประเภทของใช้ในบ้านดังกล่าวในอัตราร้อยละค่อนข้างต่ำกว่าก่อนย้าย คิดเป็นร้อยละ 75.00, 23.00, 23.00 และ 8.00 ตามลำดับ

การที่ก่อนย้ายครัวเรือนของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำมีทรัพย์สินประเภทเครื่องใช้ในบ้านมากกว่าหลังย้ายเข้ามาอยู่ในอ่างเก็บน้ำ เพราะทรัพย์สินเหล่านี้ส่วนใหญ่ต้องใช้ไฟฟ้ายกเว้นวิทยุและเฟอร์นิเจอร์ แต่ในอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์ไม่มีไฟฟ้าใช้ เว้นแต่ครัวเรือนจะมีเครื่องปั่นไฟฟ้าใช้เอง จึงมีทรัพย์สินเหล่านี้ จากเหตุผลดังกล่าวทำให้ครัวเรือนของประชากร

ที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำมีทรัพย์สินประเภทของใช้ในบ้านน้อยกว่าก่อนย้าย แต่อย่างไรก็ตามการที่ครัวเรือนดังกล่าวมีวิทยุและโทรทัศน์ใช้ในอัตราประมาณร้อยละ 20.00 ก็น่าจะได้คิดว่าครัวเรือนของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำมีรายได้ค่อนข้างดีจึงสามารถหาเครื่องอำนวยความสะดวกให้แกตนเองและครอบครัวได้

กรณีของทรัพย์สินประเภทยานพาหนะ การการศึกษาพบว่าหลังการตั้งถิ่นฐานครัวเรือนของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำมีทรัพย์สินประเภทยานพาหนะเป็นจำนวนมากมากกว่าก่อนการตั้งถิ่นฐานทรัพย์สินดังกล่าวได้แก่ เรือพาย เรือหางยาว เรือยนต์ และรถยนต์ คิดเป็นร้อยละ 61.00, 58.00, 7.00 และ 5.00 ตามลำดับ ส่วนก่อนย้ายครัวเรือนของประชากรดังกล่าวมีทรัพย์สินประเภทยานพาหนะ ได้แก่ เรือพาย เรือหางยาว และรถยนต์ ในอัตราร้อยละต่ำกว่าหลังการย้ายค่อนข้างสูงคิดเป็นร้อยละ 10.00, 5.00 และ ร้อยละ 1.00 ตามลำดับ

การที่ครัวเรือนของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำมีทรัพย์สินประเภทยานพาหนะ โดยเฉพาะเรือพาย และเรือหางยาวมากกว่าก่อนย้าย เพราะยานพาหนะเหล่านี้มีความจำเป็นต้องใช้ในการเดินทางไปติดต่อกับสถานที่อื่นๆ ซึ่งไม่สามารถใช้เส้นทางคมนาคมอื่นได้ นอกจากการคมนาคมทางน้ำ สำหรับทรัพย์สินประเภทยานพาหนะรถยนต์ มีครัวเรือนที่มีรถยนต์ใช้มากกว่าก่อนย้าย เพราะครัวเรือนของประชากร โดยเฉพาะผู้ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณทำขึ้นเรือ ทั้งที่ทำขึ้นเรือบริเวณเขื่อนดินช่องเขาต่ำ และบริเวณท่าปลาเก่าจะประกอบอาชีพทางการค้า และรับจ้าง จึงจำเป็นต้องมีรถยนต์ไว้สำหรับบรรทุกสินค้าเครื่องอุปโภคและบริโภคจากตัวเมืองมายังร้านค้า และใช้บรรทุกสินค้าประเภทปลาชนิดต่างๆ เข้าไปขายยังตลาดในตัวเมือง ส่วนครัวเรือนที่มีอาชีพรับจ้างจะใช้รถยนต์วิ่งรับ-ส่งผู้โดยสารที่ออกมาจากอ่างเก็บน้ำเขื่อนสิริกิติ์เดินทางเข้าไปยังตัวเมือง

2. การเปรียบเทียบสภาพทางสังคมของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำระหว่างก่อนและหลังการย้ายของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำสิริกิติ์

สภาพทางสังคมในการศึกษาครั้งนี้หมายถึง สภาพความเป็นอยู่ของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำในส่วนที่เกี่ยวข้องกับ การอนามัย การพักผ่อนหย่อนใจ การติดต่อกับชุมชนอื่นและการอยู่ร่วมกัน ทั้งก่อนและหลังย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำ การเปรียบเทียบสภาพทางสังคมของประชากร มีจุดประสงค์ที่จะทราบว่าสภาพทางสังคมระหว่างก่อนและหลังการย้ายมีสภาพแตกต่างกันอย่างไร ดีกว่าเดิม เหมือนเดิม หรือเลวกว่าเดิม การเปรียบเทียบสภาพทางสังคมแต่ละหัวข้อมีรายละเอียดดังนี้

2.1. การเปรียบเทียบด้านการอนามัย

การเปรียบเทียบด้านการอนามัยของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำระหว่างก่อนและหลังการย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำ ได้ศึกษาเปรียบเทียบในเรื่องต่อไปนี้ (1) การใช้น้ำดื่ม (2) การเจ็บป่วยและการรักษา และ (3) การตรวจสุขภาพโดยเจ้าหน้าที่สถานีอนามัย แต่ละหัวข้อมีรายละเอียดดังนี้

2.1.1. การใช้น้ำดื่ม จากการศึกษาพบว่า ก่อนการตั้งถิ่นฐานครัวเรือนของประชากรในอ่างเก็บน้ำส่วนใหญ่หรือร้อยละ 51.00 ใช้น้ำบ่อ หลังการย้ายครัวเรือนเกือบทั้งหมดใช้น้ำดื่มจากอ่างเก็บน้ำ (ร้อยละ 95.00) การที่ครัวเรือนส่วนใหญ่ทั้งก่อนและหลังการย้ายใช้น้ำดื่มจากแหล่งน้ำธรรมชาติเหมือนกัน คือจากน้ำบ่อและอ่างเก็บน้ำ เพราะแหล่งน้ำทั้งสองมีอยู่ในพื้นที่ที่คนอาศัยอยู่ จึงสะดวกในการนำน้ำจากแหล่งดังกล่าวมาใช้บริโภค และไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการใช้แต่อย่างใด แต่อาจมีความปลอดภัยสำหรับร่างกายค่อนข้างต่ำ การนำน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติมาใช้ดื่มจึงควรมีการผ่านการฆ่าเชื้อโรคเสียก่อน เช่น การต้ม การศึกษาพบว่าก่อนย้ายมีครัวเรือนเพียงส่วนน้อย (ร้อยละ 16.00) ใช้น้ำดื่มที่ผ่านการฆ่าเชื้อโรค ส่วนหลังการย้ายมีครัวเรือนที่ใช้น้ำดื่มที่ผ่านการฆ่าเชื้อโรคเพิ่มมากขึ้นเป็นร้อยละ 26.00 แสดงให้เห็นว่าครัวเรือนของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำได้คำนึงถึงสุขภาพของตนเองมากขึ้น

2.1.2. การเจ็บป่วยและการรักษาสมาชิกในครอบครัว การศึกษาพบว่า ทั้งก่อนและหลังการตั้งถิ่นฐานสมาชิกในครัวเรือนมีการเจ็บป่วยด้วยโรคที่เกี่ยวกับทางเดินหายใจเหมือนกัน เช่น ไข้หวัด ไอ เจ็บคอ ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของลักษณะภูมิอากาศ สำหรับการรักษาสมาชิกในครัวเรือนที่เจ็บป่วย พบว่า ถ้าเป็นการเจ็บป่วยเล็กๆ น้อยๆ ของสมาชิกในครัวเรือนทั้งก่อนและหลังการย้ายจะใช้วิธีการรักษาเหมือนกัน คือ ใช้วิธีซื้อยากินเอง การที่ครัวเรือนของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำทั้งก่อนและหลังการย้ายใช้วิธีการรักษาสมาชิกที่เจ็บป่วยดังกล่าว เพราะเป็นวิธีที่ไม่ต้องจ่ายเงินในการรักษาเป็นจำนวนมาก และไม่ต้องเสียเวลาเดินทางไปพบแพทย์ที่โรงพยาบาล การเดินทางโดยเฉพาะหลังการย้ายต้องเดินทางโดยเรือและต่อด้วยรถโดยสารอีกทอดหนึ่งทำให้ต้องเสียเวลาและค่าใช้จ่ายมาก ในกรณีที่สมาชิกในครัวเรือนป่วยหนักทั้งก่อนและหลังการย้ายก็มีการใช้วิธีการรักษาเหมือนกันคือ นำผู้ป่วยไปรับการรักษาที่โรงพยาบาล

2.1.3. การตรวจสุขภาพโดยเจ้าหน้าที่สถานีอนามัย การศึกษาพบว่า ทั้งก่อนและหลังการตั้งถิ่นฐานครัวเรือนมากกว่าครึ่งหรือร้อยละ 62.00 และร้อยละ 87.00 ตามลำดับไม่ได้รับการตรวจสุขภาพจากเจ้าหน้าที่สถานีอนามัย มีเพียงร้อยละ 24.0 และร้อยละ 8.00 ตามลำดับที่ได้รับการตรวจจากเจ้าหน้าที่สถานีอนามัยโดยตรวจปีละ 1-2 ครั้ง และก่อนย้ายมีครัวเรือนเพียงส่วนน้อยหรือร้อยละ 4.00 ได้รับการตรวจสุขภาพจากเจ้าหน้าที่สถานีอนามัยปีละ 12 ครั้ง การที่ครัวเรือน

ส่วนใหญ่ทั้งก่อนและหลังการตั้งถิ่นฐานไม่ได้รับการตรวจสอบจากเจ้าหน้าที่สถานีอนามัย อาจเป็นเพราะการเดินทางของเจ้าหน้าที่ไม่สะดวกโดยเฉพาะหลังการย้ายเข้ามาอยู่ในอ่างเก็บน้ำแล้ว เพราะต้องใช้เรือเป็นพาหนะในการเดินทางทำให้ต้องเสียเวลามาก และอีกประการหนึ่งอาจเป็นเพราะมีเจ้าหน้าที่ไม่เพียงพอและขาดงบประมาณสนับสนุน

2.2. การเปรียบเทียบด้านการพักผ่อนหย่อนใจ

การเปรียบเทียบการพักผ่อนหย่อนใจของครัวเรือนของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานระหว่างก่อนและหลังการย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำ ได้ศึกษาเปรียบเทียบในเรื่องต่อไปนี้คือ (1) การมีเวลาว่างในแต่ละวัน และ (2) กิจกรรมที่กระทำในเวลาว่าง และบุคคลที่ร่วมทำกิจกรรมด้วย ซึ่งแต่ละหัวข้อมีรายละเอียดดังนี้

2.2.1. การมีเวลาว่างในวันหนึ่ง การศึกษาพบว่าก่อนย้ายครัวเรือนของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำมีเวลาว่างในวันหนึ่งโดยเฉลี่ย 3 ชั่วโมง หลังการย้ายคือในปัจจุบันนี้ครัวเรือนของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำมีเวลาว่างในวันหนึ่ง โดยเฉลี่ย 4 ชั่วโมง

การที่หลังการย้ายครัวเรือนของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำมีเวลาว่างในวันหนึ่งมากกว่าก่อนการย้าย อาจเป็นเพราะประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำส่วนใหญ่ประกอบอาชีพหลักคือการประมง (ร้อยละ 86.0) และในจำนวนครัวเรือนเหล่านี้เป็นครัวเรือนที่ประกอบอาชีพประมงอย่างเดียวโดยไม่มีอาชีพรอง คิดเป็นร้อยละ 40.70 ของครัวเรือนที่ประกอบอาชีพประมงทั้งหมด สำหรับครัวเรือนที่ประกอบอาชีพการประมงแต่เพียงอย่างเดียวจะมีเวลาว่างมากกล่าวคือ เวลาเช้าหลังจากเอาปลาออกจากข่าย และนำปลาไปจำหน่ายที่แพรับซื้อปลาแล้ว จะมีเวลาว่างตลอดไปจนถึงบ่ายเวลาประมาณ 15.00 น. จะเป็นเวลาที่จัดเตรียมข่ายไปดักปลา ฉะนั้นในวันหนึ่งจะมีเวลาว่างประมาณ 4-5 ชั่วโมง นอกจากนี้การที่เรือนแพของครัวเรือนตั้งถิ่นฐานอยู่ในอ่างเก็บน้ำจะอยู่นอกชุมชน การติดต่อกับสถานที่อื่นๆ ทำได้ไม่สะดวกเหมือนการตั้งถิ่นฐานอยู่บนบกซึ่งมักอยู่ในชุมชน ทำให้มีการเดินทางน้อยลง เป็นเหตุผลประการหนึ่งที่ทำให้มีเวลาว่างมากขึ้น

2.2.2. กิจกรรมที่กระทำในเวลาว่าง การศึกษาพบว่าทั้งก่อนและหลังการตั้งถิ่นฐานครัวเรือนของประชากรในอ่างเก็บน้ำส่วนใหญ่มีกิจกรรมที่กระทำในเวลาว่างเหมือนกันคือ ฟังวิทยุ ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 48.00 และร้อยละ 58.00 ตามลำดับ การที่ครัวเรือนของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำทำกิจกรรมดังกล่าวในเวลาว่างเหมือนกัน เพราะวิทยุเป็นสื่อที่ให้ทั้งความรู้ และความบันเทิงอีกทั้งมีราคาไม่แพง การฟังวิทยุก็มีลักษณะเหมาะสมกับสภาพความเป็นอยู่ซึ่งไม่เอื้อให้ทำกิจกรรมอื่นๆ ได้สะดวก

สำหรับบุคคลที่ร่วมทำกิจกรรมกับหัวหน้าครัวเรือนในเวลาว่าง จากการศึกษาพบว่า ทั้งก่อนและหลังการย้ายหัวหน้าครัวเรือนของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำจะทำกิจกรรมร่วมกับสมาชิกในครัวเรือนเหมือนกัน โดยเฉพาะหลังการย้ายสภาพที่ตั้งของเรือนแพซึ่งอยู่ในอ่างเก็บน้ำทำให้ไม่สะดวกต่อการที่จะไปทำกิจกรรมในเวลาว่างร่วมกับบุคคลอื่น เช่น การเล่นกีฬา และการพบปะสนทนา เป็นต้น ดังนั้นการทำกิจกรรมในเวลาว่างร่วมกับสมาชิกในครอบครัวจึงทำได้สะดวกที่สุดและเป็นสิ่งที่ดีที่ช่วยให้สมาชิกดังกล่าวได้พักผ่อนร่วมกัน

2.3. การเปรียบเทียบด้านการติดต่อกับชุมชนอื่น

ในการศึกษาครั้งนี้ชุมชนอื่นหมายถึงสถานที่ที่ครัวเรือนของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำเดินทางไปติดต่อ อาจมีทั้งสถานที่ที่อยู่ใกล้หรืออยู่ไกล เช่น สถานที่ที่อยู่ในตำบลเดียวกัน ต่างตำบลกัน ในอำเภอเดียวกัน ต่างอำเภอกัน ในจังหวัดเดียวกัน และต่างจังหวัดกันก็ได้ การติดต่อกับชุมชนอื่นๆ ของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำมีรายละเอียดดังนี้

2.3.1. สถานที่ที่ไปติดต่อกันมากที่สุด การศึกษาพบว่า สถานที่ที่หัวหน้าครอบครัวของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำไปติดต่อกันมากที่สุดเหมือนกันทั้งก่อนและหลังการย้ายคือ ตลาด (ร้อยละ 74.00 และร้อยละ 58.00 ตามลำดับ) ทั้งนี้เป็นเพราะตลาดเป็นที่รวมของสินค้านานาชนิดและเป็นแหล่งให้บริการด้านต่างๆ เช่น การเงิน ความบันเทิง การสื่อสาร และมีเส้นทางคมนาคมที่สะดวก

2.3.2. กิจกรรมที่กระทำเมื่อไปติดต่อกับชุมชนอื่น กิจกรรมที่ครัวเรือนของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำกระทำเมื่อไปติดต่อกับสถานที่อื่นมากที่สุดเหมือนกันทั้งก่อนและหลังการย้ายคือ การซื้อของอุปโภคและบริโภค (ร้อยละ 73.00 และร้อยละ 58.00 ตามลำดับ)

2.3.3. ระยะทางในการเดินทางไปติดต่อกับชุมชนอื่น ระยะทางจากบ้านพักของครัวเรือนของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำไปยังสถานที่ต่างๆ ในการศึกษาครั้งนี้ได้กำหนดสถานที่ต่อไปนี้ (1) โรงเรียนประถมศึกษา (2) โรงเรียนมัธยมศึกษา (3) สถานีตำรวจ (4) สถานีอนามัย (5) ตลาด และ (6) วัด โดยใช้สถานที่ในแต่ละข้อดังกล่าวที่อยู่ใกล้บ้านพักมากที่สุดเป็นสถานที่ที่ไปติดต่อกับ

การศึกษาพบว่า ระยะทางในการเดินทางโดยเฉลี่ยจากบ้านพักไปติดต่อยังสถานที่ต่างๆ มีดังนี้

(1) จากบ้านพักถึง โรงเรียนประถมศึกษา ก่อนย้ายมีระยะทางโดยเฉลี่ย 1.5 กิโลเมตร หลังการย้ายมีระยะทางโดยเฉลี่ย 4 กิโลเมตร

(2) จากบ้านพักถึงโรงเรียนมัธยมศึกษาและสถานีตำรวจ ทั้งก่อนและหลังการย้าย มีระยะทางในการเดินทางโดยเฉลี่ยเท่ากันคือ 7 กิโลเมตร และ 32 กิโลเมตร ตามลำดับ

(3) จากบ้านพักถึงสถานีอนามัย ก่อนย้ายมีระยะทางโดยเฉลี่ย 4 กิโลเมตร หลังการย้ายมีระยะทางโดยเฉลี่ย 25 กิโลเมตร

(4) จากบ้านพักถึงตลาด ก่อนย้ายมีระยะทางโดยเฉลี่ย 4.0 กิโลเมตร หลังการย้ายมีระยะทางโดยเฉลี่ย 23 กิโลเมตร

(5) จากบ้านพักถึงวัด ก่อนย้ายมีระยะทางโดยเฉลี่ย 1.40 กิโลเมตร หลังการย้ายมีระยะทางโดยเฉลี่ย 21.00 กิโลเมตร

จากผลของการศึกษาสามารถกล่าวได้ว่าก่อนย้ายระยะทางจากบ้านพักไปยังสถานที่ต่างๆ คือ โรงเรียนประถมศึกษา โรงเรียนมัธยมศึกษา สถานีตำรวจ สถานีอนามัย ตลาด และวัด เป็นระยะทางโดยเฉลี่ยน้อยกว่า 10 กิโลเมตร แต่หลังการย้ายระยะทางจากเรือนแพของครัวเรือนของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำไปยังสถานที่ต่างๆ ดังกล่าวมีระยะทางโดยเฉลี่ยมากกว่า 20 กิโลเมตร (ยกเว้นระยะทางไปยังโรงเรียนประถมศึกษา มีระยะทางโดยเฉลี่ยเท่ากับ 4 กิโลเมตร) ทั้งนี้เพราะเรือนแพตั้งกระจายอยู่ในบริเวณอ่างเก็บน้ำซึ่งมีพื้นที่กว้างใหญ่ ดังนั้นระยะทางโดยเฉลี่ยจากเรือนแพไปยังสถานที่ต่างๆ ดังกล่าวจึงไกลกว่าก่อนการย้าย

2.3.4. เวลาที่ใช้ในการเดินทางโดยเฉลี่ย การศึกษาพบว่า เวลาที่ใช้ในการเดินทางโดยเฉลี่ยจากบ้านพักไปติดต่อยังสถานที่ต่างๆ ดังนี้

(1) จากบ้านพักถึงโรงเรียนประถมศึกษา ก่อนย้ายใช้เวลาในการเดินทางด้วยเท้าโดยเฉลี่ย 15.1 นาที หลังการย้ายใช้เวลาในการเดินทางโดยเฉลี่ย 40 นาที โดยเรือโดยสารและการเดิน

(2) จากบ้านพักถึงโรงเรียนมัธยมศึกษา ก่อนย้ายใช้เวลาในการเดินทางโดยรถโดยสารโดยเฉลี่ย 16.2 นาที หลังการย้ายใช้เวลาในการเดินทางโดยเฉลี่ย 2 ชั่วโมง 30 นาที โดยเรือโดยสารและรถโดยสาร

(3) จากบ้านพักถึงสถานีตำรวจ ก่อนย้ายใช้เวลาในการเดินทางโดยรถโดยสารโดยเฉลี่ย 16.5 นาที หลังการย้ายใช้เวลาในการเดินทางโดยเฉลี่ย 2 ชั่วโมง 30 นาที โดยเรือโดยสารและรถโดยสาร

(4) จากบ้านพักถึงสถานีอนามัย ก่อนย้ายใช้เวลาในการเดินทางโดยรถโดยสารเฉลี่ย 13.1 นาที หลังการย้ายใช้เวลาในการเดินทางโดยเฉลี่ย 2 ชั่วโมง 16 นาที โดยเรือโดยสารและรถโดยสาร

(5) จากบ้านพักถึงตลาด ก่อนย้ายใช้เวลาในการเดินทางโดยรถโดยสารโดยเฉลี่ย 13.5 นาที หลังการย้ายใช้เวลาในการเดินทางโดยเฉลี่ย 1 ชั่วโมง 46 นาที โดยเรือโดยสารและรถโดยสาร

(6) จากบ้านพักถึงวัด ก่อนย้ายใช้เวลาในการเดินทางโดยเท้าโดยเฉลี่ย 13.3 นาที หลังการย้ายใช้เวลาในการเดินทางโดยเฉลี่ย 1 ชั่วโมง 14 นาที โดยเรือโดยสารและรถโดยสาร

การใช้เวลาในการเดินทางโดยเฉลี่ยจากบ้านพักไปยังสถานที่ต่างๆ คือ โรงเรียนประถมศึกษา มัธยมศึกษา สถานีตำรวจ สถานีอนามัย ตลาด และวัด จะเห็นได้ว่าก่อนย้ายใช้เวลาในการเดินทางโดยเฉลี่ยไม่มากนัก คือ อยู่ระหว่าง 10-20 นาที และการเดินทางใช้เส้นทางโดยรถโดยสารเกือบทั้งหมด ยกเว้นระยะทางจากบ้านพักถึงโรงเรียนประถมศึกษาเท่านั้นที่การเดินทางด้วยการเดิน หลังการย้ายการเดินทางโดยเฉลี่ยไปยังสถานที่ต่างๆ ดังกล่าวใช้เวลาในการเดินทางมากขึ้น คือ ใช้เวลาส่วนใหญ่อยู่ระหว่าง 40 นาที-2 ชั่วโมง 30 นาที ทั้งนี้เนื่องจากการเดินทางส่วนใหญ่ใช้เส้นทางโดยเรือและต่อด้วยรถโดยสารอีกต่อหนึ่ง

2.3.5. ความถี่ในการเดินทางไปติดต่อกับสถานที่อื่นๆ การศึกษาพบว่าก่อนย้ายครัวเรือนของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำมีความถี่ในการเดินทางไปติดต่อกับสถานที่อื่นๆ มากที่สุดต่อเดือนโดยเฉลี่ยเท่ากับ 6 ครั้ง ส่วนหลังการย้ายหรือในปัจจุบันนี้ ครัวเรือนมีความถี่ในการเดินทางไปติดต่อกับสถานที่อื่นๆ มากที่สุดต่อเดือนโดยเฉลี่ยเท่ากับ 2 ครั้ง

การที่ก่อนย้ายครัวเรือนของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำมีความถี่ในการเดินทางติดต่อกับสถานที่อื่นๆ มากที่สุดต่อเดือนโดยเฉลี่ยมากกว่าหลังการย้าย เพราะก่อนย้ายบ้านพักของครัวเรือนตั้งอยู่บนบกและอยู่ในชุมชน การเดินทางไปติดต่อกับสถานที่อื่นๆ มีพาหนะที่ใช้ในการเดินทางหลายประเภทสามารถเลือกได้ตามความต้องการ หลังการย้ายมาตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำ การเดินทางต้องอาศัยเรือและต่อด้วยรถทำให้ลำบาก ประชาชนจึงมีการเดินทางไปติดต่อกับชุมชนอื่นน้อยลง

2.4. การเปรียบเทียบด้านการอยู่ร่วมกัน

การเปรียบเทียบการอยู่ร่วมกันของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำระหว่างก่อนและหลังการย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำ ได้ศึกษาเปรียบเทียบในเรื่องต่อไปนี้คือ (1) การมีเพื่อนบ้าน และ (2) การเป็นสมาชิกกลุ่มสังคม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

2.4.1. จากการศึกษาพบว่า ก่อนการตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำครัวเรือนของประชากรส่วนใหญ่หรือร้อยละ 77.00 มีเพื่อนบ้านระหว่าง 10-50 ครอบครัว รองลงมาร้อยละ 23.00 มีเพื่อนบ้านตั้งแต่ 51 ครอบครัวขึ้นไป หลังการย้ายครัวเรือนส่วนใหญ่หรือร้อยละ 79.00 มีเพื่อนบ้าน

ระหว่าง 10-50 ครอบครัว รองลงไปร้อยละ 17.00 มีเพื่อนบ้านน้อยกว่า 10 ครอบครัว และร้อยละ 4.00 มีเพื่อนบ้านตั้งแต่ 51 ครอบครัวขึ้นไป

สาเหตุของการมีเพื่อนบ้านในจำนวนที่แตกต่างกันระหว่างก่อนและหลังการตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำ คือ สภาพที่ตั้งของเรือนแพกระจายอยู่ในอ่างเก็บน้ำ การเดินทางไปมาหาสู่กันไม่สะดวก สามารถเดินทางได้ทางเดียวโดยใช้เรือเป็นพาหนะซึ่งต้องใช้เวลามาก ทำให้ล่าช้ามีผลกระทบต่อเวลาที่ใช้ในการประกอบอาชีพได้ ดังนั้นการไปมาหาสู่กันจึงมีน้อยความต้องการในการพึ่งพาอาศัยกันมีน้อยลงไปด้วย เหตุผลอีกประการหนึ่งที่อาจเป็นไปได้ คือ การที่มีการประกอบอาชีพประมงเหมือนกันอาจมีความขัดแย้งกันในเรื่องผลประโยชน์ คราวเรือนส่วนใหญ่จึงมีลักษณะต่างคนต่างอยู่ การมีเพื่อนบ้านจึงมีน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับก่อนย้าย

2.4.2. การเป็นสมาชิกกลุ่มสังคมจากการศึกษาพบว่า ก่อนย้ายครัวเรือนของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำส่วนใหญ่ (ร้อยละ 95.00) ไม่ได้เป็นสมาชิกของกลุ่มสังคม มีเพียงส่วนน้อยที่เป็นสมาชิกของกลุ่มสังคม ส่วนหลังการย้ายครัวเรือนเกือบทั้งหมด (ร้อยละ 99.00) มิได้เป็นสมาชิกของกลุ่มสังคม มีเพียงร้อยละ 1.00 เท่านั้นที่เป็นสมาชิกของกลุ่มสหกรณ์การเกษตร ทั้งนี้เป็นสมาชิกมาตั้งแต่ก่อนย้ายและต่อมาถึงปัจจุบันนี้ การที่ครัวเรือนของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำส่วนใหญ่มิได้เป็นสมาชิกของกลุ่มสังคม เพราะการตั้งเรือนแพในอ่างเก็บน้ำส่วนใหญ่มีลักษณะกระจายเป็นกลุ่มเล็กๆ ตามลำห้วยของอ่างเก็บน้ำ ไม่เป็นกลุ่มขนาดใหญ่ทำให้ไม่เอื้อต่อการจัดกิจกรรมร่วมกัน จึงทำให้มีลักษณะต่างคนต่างอยู่ การร่วมมือกันเป็นกลุ่มสังคมจึงทำได้ยาก ดังนั้นการเป็นสมาชิกกลุ่มสังคมจึงไม่มี

3. การเปรียบเทียบสภาพทางสังคมโดยรวม

จากการศึกษาสภาพทางสังคมในด้านต่างๆ ของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำระหว่างก่อนและหลังการย้าย สามารถสรุปผลการเปรียบเทียบสภาพทางสังคมโดยรวมระหว่างสภาพทางสังคมในปัจจุบันกับก่อนย้ายได้ดังนี้ ครัวเรือนของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำส่วนใหญ่หรือร้อยละ 61.00 มีความเห็นว่าสภาพทางสังคมของครอบครัวในปัจจุบันมีสภาพเลวกว่าเดิม รองลงไปร้อยละ 25.00 ครัวเรือนมีความเห็นว่าเหมือนเดิมและร้อยละ 14.00 มีความเห็นว่าสภาพทางสังคมของครอบครัวในปัจจุบันดีกว่าเดิม

การที่ครัวเรือนของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำส่วนใหญ่มีความเห็นว่าสภาพทางสังคมของครอบครัวในปัจจุบันมีสภาพเลวกว่าเดิม เพราะสภาพความเป็นอยู่ทางสังคมของครอบครัวมีลักษณะโดดเดี่ยว กระจายอยู่ตามลำห้วยของอ่างเก็บน้ำเป็นกลุ่มเล็กๆ แต่ละกลุ่มอยู่ห่างไกลกัน การพึ่งพาอาศัยกันมีน้อยและมีลักษณะต่างคนต่างอยู่ การเดินทางติดต่อกับสถานที่อื่นๆ

ไม่สะดวกเพราะต้องเดินทางด้วยเรือและต่อด้วยรถอีกทอดหนึ่ง กรณีของสุขภาพอนามัยเมื่อมีการเจ็บป่วยของสมาชิกในครอบครัวเกิดขึ้น การรักษาต้องพึ่งตนเองก่อน เช่น ซื้อยากินเอง ถ้าจะเดินทางมารักษาที่โรงพยาบาลต้องเสียค่าใช้จ่ายมากและใช้เวลาเดินทางมากเช่นกัน นอกจากนี้การได้รับความช่วยเหลือจากทางราชการยังมีน้อยมาก

อย่างไรก็ตามการที่ครัวเรือนเหล่านี้ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำ ได้ก่อให้เกิดผลดีหลายประการโดยเฉพาะในด้านเศรษฐกิจ กล่าวคือ ได้เข้ามาอยู่อาศัยโดยไม่ต้องเสียค่าเช่าที่ให้แก่การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยและสามารถมีรายได้จากการประกอบอาชีพต่างๆ เช่น การประมง ค้าขาย รับจ้าง และทำไร่ เป็นต้น เมื่อครัวเรือนมีรายได้ย่อมทำให้ฐานะความเป็นอยู่ของสมาชิกในครอบครัวดีขึ้น เป็นการช่วยในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประชากรส่วนหนึ่งของประเทศให้ดีขึ้น การที่ครัวเรือนเหล่านี้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำแห่งนี้ จึงถือว่าเป็นการช่วยให้พวกเขามีมาตรฐานความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ถึงแม้ว่าสภาพทางสังคมจะเลวกว่าแหล่งที่อยู่อาศัยเดิมก็ตาม

ครัวเรือนที่มีความเห็นว่าสภาพทางสังคมของครอบครัวในปัจจุบันดีกว่าเดิมเป็นเพราะครัวเรือนเหล่านี้ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในอ่างเก็บน้ำมาเป็นเวลานาน บางครัวเรือนได้เปลี่ยนอาชีพจากการประมงมาเป็นอาชีพค้าขาย เช่น การรับซื้อพลาสติกมา ทำปลาร้า และปลาข้าง เป็นต้น ครัวเรือนเหล่านี้จึงฐานะร่ำรวยสามารถสร้างเรือนแพที่มีขนาดใหญ่มั่นคงแข็งแรง มีเครื่องอำนวยความสะดวก เช่น เตาแก๊ส และเครื่องให้ความบันเทิง เช่น วิทยุ เทป และโทรทัศน์โดยมีเครื่องปั่นไฟฟ้าใช้เอง ครัวเรือนเหล่านี้จะตั้งเรือนแพอยู่ในบริเวณที่เป็นท่าเรือ เช่น ท่าขึ้นปลาบริเวณเขื่อนดิน และที่บ้านปากนาย กิ่งอำเภอนาหมื่น อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน

ดังนั้น ทักษะคิด เป็นความสัมพันธ์ที่คาบเกี่ยวกันระหว่างความรู้สึก และความเชื่อ หรือการรู้ของบุคคล กับแนวโน้มที่จะมี พฤติกรรมใดตอบ ในทางใดทางหนึ่งต่อเป้าหมายของ ทักษะคิด นั้น ซึ่งเป้าหมายในที่นี้ก็คือ เชื้อน สรุปได้ว่า

ทักษะคิดต่อการสร้างเชื้อน จึงเป็นการแสดงความรู้สึกออกมาทั้งทางด้านความคิด ความรู้สึก และมีการแสดงพฤติกรรม เพื่อตอบสนองความรู้สึกที่ได้รับรู้ว่าสารเกี่ยวกับเชื้อนของบุคคล การวิจัยในครั้งนี้จึงเป็นการวัดความรู้สึกของประชาชนที่มีต่อการสร้างเชื้อนเพื่อให้ประชาชนแสดงความรู้สึก มีความต้องการหรือคัดค้านต่อการสร้างเชื้อน